

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ҲУҚУҚ, БИЗНЕС ВА СИЁСАТИ
ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 329.1.6 (575.3)

ТКБ: 66.61 (2) (2 ҷоғик)

С-20

САИДОВА МАЛИКА АБДУРАСУЛОВНА

**БИСЁРҲИЗБӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМИ РУШДИ
РАВАНДҲОИ ДЕМОКРАТИ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯи ихтисоси 23.00.02 –
Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияи сиёсӣ**

ҲУҶАНД – 2024

Диссертатсия дар кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон омода гардидааст.

Рохбари илмӣ:	Акмалова Мунира Абдунабиевна – доктори илмҳои сиёсӣ, декани факултети сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
Муқарризони расмӣ:	Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиология, профессор, мудири шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи Баҳоваддинови АМИТ Муродова Гулҷехра Рузиевна – номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои байналмилалӣи Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А. Рӯдакӣ
Муассисаи пешбар:	Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳимояи диссертатсия «28» июни соли 2024, соати «15⁰⁰» дар ҷаласаи Шурои диссертатсионӣи 6D.KOA-001 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои таълимии 15) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар вебсайти www.tnu.tj ва Китобхонаи илмӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо суроғаи 734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат " ____ " _____ соли 2024 фиристода шуд.

И.в. котиби илмӣ
Шурои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои таърих

Акрамӣ З.И.

МУҚАДДИМА

Мубрами мавзуи таҳқиқот. Дар шароити имрӯза таҳкими демократия яке аз масъалаҳои асосии аксари кишварҳо, ки дар роҳи бунёди ҷомеаи демократӣ қарор доранд ва ё худ демократикунони роҳамчун ҳадафи муҳимми давлатдорӣ ҳеш эълон намудаанд, ба ҳисоб меравад. Дар ин маврид масъалаи асосӣ дар он зоҳир мегардад, ки чӣ тавр ва бо кадом роҳ ва воситаҳо метавон низоми демократиро дар шароити ҷомеаи тағйирпазир мустаҳкам намуд. Албатта, дар ин самт муҳаққиқон шароитҳои мухталифро ҳамчун заминасоз барои таҳкими низоми демократӣ шинохтаанд. Аз ҷумла, ба хусусиятҳои ниҳодии таҳкимбахшии демократия тавачҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Воқеан, барои таҳкими низоми демократӣ ҷиҳати ниҳодӣ ҳеле муҳим мебошад.

Дар мавриди такмил ва таҳкими низоми демократӣ тавачҷуҳ намудан ба якҷанд ҷиҳатҳои ниҳодӣ муҳим доништа мешавад. Аз ҷумла, барои баҳогузори ҳолати таҳкими низоми демократӣ зарур мешуморем, ки ҳолати рушди мақомоти қонунгузор, шароитҳои амали низоми судӣ ва ниҳодҳои ҳокимияти иҷроия, рушд ва фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусан, низоми ҳизбии амалкунанда ҳамачониба омӯхта ва баҳогузорӣ гарданд. Дидгоҳи ниҳодӣ ба нақши институтҳои мухталиф ва режимҳои сиёсии хоса дар таҳкими институтҳо ва равандҳои демократӣ тавачҷуҳи махсусро талаб дорад.

Низоми демократиро бидуни фаъолияти таркиботии ҳизбҳои сиёсӣ, системаҳои муайяни ҳизбӣ ва таъсиргузори онҳо дар шаклгирии сиёсии ҷомеа тасаввур намудан ғайриимкон аст. Агар мо ба зуҳури таърихӣ ҳизбҳои сиёсӣ тавачҷуҳ намоем, пас он ба пайдоиши ниҳодҳои намояндагӣ чун парлумонҳо, бунёди низомҳои ҷумҳуриявӣ ва рушди рақобати нерӯҳои сиёсӣ барои расидан ба қудрати сиёсӣ пайванди ноғусастанӣ дошт.

Раванду ҳодисаҳои таърихӣ дар охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон як навъ “нуқтаи оғози” ташаккули давлатдорӣ навин ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ҳамин давра дар ҳудуди кишвари мо ташаккули падидаҳои муосири демократӣ оғоз гардид, ки яке аз онҳо ниҳоди бисёрҳизбӣ ба ҳисоб меравад. Бисёрҳизбӣ шаҳодати муҳимми мустаҳкамгардии асосҳои демократии инкишофи давлат, таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандон, масъулият ва ухдадорихоии инсон дар назди ҷомеаи сиёсӣ ба ҳисоб меравад.

Бисёрҳизбӣ ниҳоди фазои сиёсӣ ба ҳисоб меравад, ки бо ёрии он интиқоли манфиатҳои намояндагии иҷтимоӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ амалӣ мешаванд. Дар пайвастагӣ бо вазъияти бисёрҳизбӣ яке аз нишондиҳандаҳои муҳими мутобикати соҳти иҷтимоию сиёсии кишварҳо ба низоми муосири ҷомеаи демократӣ доништа мешавад.

Даҳсолаҳои охири асри XX ба таърихи ҷаҳонӣ ҳамчун марҳилаи тағйиротҳои бузурги сиёсӣ ворид гардидааст. Дар ин радиф омӯзиши масъалаҳои мухталифи сиёсӣ, ки бо гузариши тарҳҳои ниҳодии демократии сохтори сиёсӣ ва ташаккули низомҳои нави сиёсӣ дар ҷомеаҳои тағйирпазир алоқаманд мебошанд, муҳим ва саривақтӣ гардиданд. Дар як қатор ҳолатҳо ин равандҳо бо як сатҳи муайяни тасҳех амалӣ гардиданд, ки бо хусусиятҳои фарҳанги сиёсӣ ва анъанаҳои ниҳодии кишвари алоҳида алоқаманд буд. Дар кишварҳое, ки дигаргуниҳои ниҳодӣ бе назардошти хусусиятҳои фарҳангиву сиёсии маҳаллӣ амалӣ гардиданд, бо гузашти вақт рад намудани ниҳодҳои нави сиёсӣ ё ивазнамоии онҳо бо амалияҳои ғайрирасмии сиёсӣ ба миён омаданд.

Дар ин самт, яке аз масъалаҳои муҳим рушди мутаносиби ҳизбҳои сиёсӣ ва системаи махсуси ҳизбӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар сатҳи мухталиф дар кишварҳои гуногун паҳн гардидааст. Пайдоиш ва паҳншудани ниҳоди бисёрҳизбӣ яке аз аломатҳои муҳими самаранокии низоми сиёси ҷомеа, омили муҳими мустақкам намудани хусусияти демократии низоми давлатдорӣ, эътироф ва риояи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрванд, масъулияти байниҳамдигарии институтҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дониста мешаванд.

Рушди бисёрҳизбӣ ба ифода намудани манфиатҳо ва иродаи сиёсии одамон, ки заминаи муҳимми ташаккули ҳокимият дар заминаи манфиатҳои омма ба ҳисоб меравад, пеш аз ҳама, ба дархосту манфиатҳои электорати асосӣ ва шаклгирии сиёсии низоми интихоботии хоса мусоидат менамояд. Ҳизбҳои сиёсӣ қисми муҳими низоми алоқаҳои ҷавобӣ байни мақомоти намоёндагии ҳокимияти давлатӣ ва аҳолии кишвар ба ҳисоб мераванд. Бе мавҷудият ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ амалӣ намудани сиёсати баҳисобгирии манфиатҳои аксарият ва ақаллиятҳо ғайриимкон мегарданд.

Дар шароити ҳозира дар сатҳи давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба таври доимӣ муҳимияти фаъолияти самараноки ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти сиёсии кишвар таъкид мегардад. Раванди ташаккули ҳизбҳои муосир ва ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар Тоҷикистон солҳои 1989-1990 оғоз гардида, дар ин давра миқдори зиёди ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ пайдо гардиданд. Он раванди хосае буда, дар баробари айниятҳо дар нисбати кишварҳои дигар тафовутҳои гуногунеро касб намуда буданд. Хусусияти фарқкунандаи бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон дар радифи муҳолифатҳо тағйироту дигаргуниҳо дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ ва дар сохтори давлатдорӣ зоҳир мегардад. Дар ин самт низоми ҳизбӣ ва бисёрҳизбӣ ба таври мақсаднок бунёд нагардида, ба таври стихиявӣ ҳамчун натиҷаи фаъолияти унсурҳои фаъол аз намоёндагони гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ, миллӣ ва маҳаллию минтақавӣ ташаккул ёфтааст.

Дар шароити тағйирпазирии низоми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои нисбатан мураккаб ва пурихтилоф ҷустуҷӯи шаклҳои нави муносибатҳои тарафайни байни ҳокимият ва ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун иштирокдорони асосии раванди сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Дар сохторҳои давлатӣ ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои ҷамъиятӣ нақши муҳим мебозанд. Маҳз аз ҷаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ инкишофи муътадили давлат ва рушди равандҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ вобаста мебошанд. Аҳамияти ин масъала, махсусан дар шароити имрӯза, ки низоми ҳизбӣ чандон марҳилаи рушди муътадилро пайдо накардааст муҳим ва арзишманд аст.

Дигаргуниҳои сиёсӣ дар ҷомеа баъди барҳам хурдани Иттифоқи Советӣ ба таври мухталиф баҳогузори мешаванд. Проблемаҳои иҷтимоӣ шиддатнок гардида, бештар ҳосияти мочарогароиро касб намуданд. Дар ҳаёти сиёсии ҷомеа тағйиротҳои мухталиф, ба монанди ташаккули парламенти касбӣ, низоми бисёрҳизбӣ, эътирофи плюрализми сиёсӣ, муносибатҳо ва баҳогузориҳои нави раванду ҳодисаҳо ба миён омаданд. Аз ин хотир, омӯзиш ва таҳлили самтгириҳои асосии ҳизбҳо ва созмону ҳаракатҳои сиёсӣ, иштироки онҳо дар ҳалли масъалаҳои мухталифи ҷомеа, мутобиқати онҳо ба самтгириҳои мутаносиби демократикунонии ҳаёти ҷомеа муҳим ва зарурӣ арзёбӣ мегарданд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Таҳқиқи масъалаи бисёрҳизбӣ ҳамчун омили муҳими раванди демократикунонии ҷомеа дар шароити воқеияти нави сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Дар як қатор таҳқиқотҳои олимони макон ва замони мухталиф ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ, асосҳои методологии онҳо, низомҳои ҳизбӣ, мақом ва нақши низоми бисёрҳизбӣ дар равандҳои сиёсии давраҳои мухталифи инкишоф мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифтаанд. Раванди омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои мухталифи бисёрҳизбӣ ва таҳқиқи равандҳои демократикунониро метавон ба бахшҳои гуногун ҷудо намуд.

Ташаккул ва инкишофи назарияи ҳизбҳои сиёсӣ ва методологияи муносибат ба онҳо дар заминаи таълимоти муҳаққикони барҷаста, ба монанди Н. Макиавелли, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтескё, Ж.Ж. Руссо, А. Токвил, Т. Гегел, К. Маркс, Ф. Энгельс, К. Поппер, Ю. Хабермас, Т. Парсонс, Р. Дарендорф, П. Сорокин, Т. Чезферсон, Ч. Мэдисон, М. Вебер¹ пайвасти бевосита доранд.

¹ Ниг.: Макиавелли Н. Государь. [Текст] / Н. Макиавелли. - М., 1990. - С. 19-26; Гоббс Т. «Левиафан» или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. [Текст] / Т. Гоббс. ~ М., 1936. - С. 43-147; Локк Дж. Два трактата о правлении. Сочинения. [Текст] / Дж. Локк. - М., 1989; Токвил А. де. Демократия в Америке. [Текст] / Токвил А. де. М., 1991. Мэдисон Дж. Федералист. Политическое эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. [Текст] / Дж. Мэдисон. - М., 1993; Джефферсон Т. О демократии. [Текст] / Т. Джефферсон. - СПб., 1992; Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.1-2. [Текст] / К.

Таваччуҳи хосаро ба масъалаи мазкур муҳаққикон ва сиёсатмадорони охири асри XIX – ибтидои асри XX, аз ҷумла Г. Плеханов, П. Струве, П. Миллюков, В. Ленин, П. Аксельрод, Л. Мартов, А. Потресов, М. Родзянко, И. Гессен ва др¹. чалб намудаанд.

Дар шароити ҳозира низ як зумра муҳаққикон ба масъалаҳои ташаккул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ, низоми ҳизбӣ ва мақоми онҳо дар раванди сиёсӣ рӯ оварда, пахлуҳои мухталифи масъалаҳоро, махсусан, ҷанбаҳои назариявӣю методологии онҳоро аз нигоҳи вақт ва макони нав мавриди таваччуҳи хоса қарор додаанд. Дар ин самт метавон таҳқиқотҳои М.Дюверже, Г.Алмонд, Ч. Пауэлл, К. Стром, Р.Далтон, Р. Арон, Л.Бурде, К.Чанда, В. Зултсбах, И. В. Котляров, Э. Ласуэлл, Е.В. Макаренков, Т. Парсонс, Н.Ф. Саюров, М. В Барабанов, Р. Михелс, Т.В. Шмачкова ва дигаронро ёдрас намуд.²

Поппер. - М., 1992; Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. [Текст] / Ю. Хабермас. - М., 1995; Парсонс Т. О структуре социального действия. [Текст] / Т. Парсонс. - М., 2000; Дарендорф Р. Дорога к свободе; демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. [Текст] / Р. Дарендорф // Вопросы философии. 1990, №9; Сорокин П., Социологические теории современности. [Текст] / П.Сорокин. - М., 1992; Гегель Г. Гражданское общество. Обязанность перед государством. [Текст] / Г.Гегель. // Работы разных лет. Т.2. - М., 1972; Маркс К. и Энгельс Ф. Немецкая идеология. [Текст] // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Т.3. - М., 1955.

¹ Ниг.: Плеханов Г.В. Дневник социал-демократа. [Текст] / Г.В. Плеханов. - Женева 1905; Струве П.С. Марксовская теория социального развития. [Текст] / П.С. Струве. - Киев, 1906. Миллюков П.Н. Воспоминания государственного деятеля. [Текст] / П.Н. Миллюков. - Нью-Йорк, 1982; Ленин В.И. Что делать? [Текст] / В.И. Ленин // ПСС. Т.6.; Боз вай. Рассказ о II съезде РСДРП. 1903 [Текст] / В.И. Ленин // ПСС. Т.8.; Боз вай. Шаг вперед, два шага назад (кризис в нашей партии). [Текст] / В.И. Ленин // ПСС. Т.8; Аксельрод П.Б. Объединение российской социал-демократии и ее задачи [Текст] / П.Б. Аксельрод // Искра. 1904. №55, 57, 68; Мартов Л. Политические партии в России. 2-е изд. [Текст] / Л.Мартов. - М., 1917.

² Ниг.: Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. Учеб. пособие. [Текст] / Г.Алмонд и др. - М., 2002; Арон, Р. Демократия и тоталитаризм. [Текст] / Р.Арон. - М., 1993; Бурдьё, Л. Социология политики. [Текст] / Л.Бурдьё - М., 1993; Джанда, К. Сравнение политических партий: исследования и теория [Текст] / К.Джанда // Современная сравнительная политология. - М., 1997; Дюверже, М. Политические партии [Текст] / М. Дюверже; пер. с франц. - М.: Академический Проект, 2000. - С. 78. Зульцбах, В. Основы образования политических партий. [Текст] / В. Зульцбах. - М., 2006; Котляров, И. В. Социология политических партий. [Текст] / И.В. Котляров. - Минск, 2011; Ласуэлл, Э. Правительства и политические партии в государствах Западной Европы. [Текст] / Э. Ласуэлл - М.: Изд. С.Скирмунта, 1905; Макаренков, Е.В. Политические партии и партийные системы [Текст] / Е.В. Макаренков, И.К. Харичкин. - М.: МПИ ФСБ России. - 2007; Парсонс, Т. О социальных системах. [Текст] / Т. Парсонс. - М., 2002; Саюров, Н.Ф. Партии в политической системе германского общества. [Текст] / Н.Ф. Саюров. - Липецк: ЛЭТИ. 2000; Барабанов, М. В. Роль и место политических партий современной России в формировании государственной власти [Текст] / М.В. Барабанов // Социально-гуманитарное знание. - 2006. - № 5; Михельс, Р. Социология политических партий в условиях демократии: Главы из книги [Текст] / Р. Михельс // Диалог. 1990. № 3; Шмачкова, Т.В. Мир политических партий [Текст] / Т.В. Шмачкова // Полис. 1992. № 1, 2.

Гурӯҳи дигари адабиётро асарҳои муаллифоне ташкил менамоянд, ки ҷанбаҳои мухталифи низомҳои ҳизбӣ, махсусан, низоми бисёрҳизбирӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додаанд. Дар ин самт метавон таҳқиқотҳои Л.Н. Алисов, М.И. Амосов, А.П. Галкин, Б.А. Исаев, Ю.Г. Коргунок, И.В. Котляров, В.Я. Швейцер, В.Я. Гелман, Г.В. Голосов, Д.С. Герасимов, А.Н.Набиев ва дигаронро қайд намуд.¹

Гурӯҳи дигари адабиёти истифодашударо таҳқиқотҳои ташкил медиҳанд, ки раванди ташаккул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ, заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти сиёсии онҳоро дар шароити тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятию сиёсӣ, баҳусус, замони гузариши сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор додаанд. Таҳқиқотҳои Б.Шокиров, А. Маҳмадқаримов, В. Набиев, В. Амелин, А. Абдуқадыров, А.Н. Маҳмадов, М.А Олимов, С.И Шарипов, Р. Зоиров, В.М. Зайченко ва дигарон аз ҷумлаи онҳо ба шумор мераванд.²

Масъалаҳои тағйири системаи сиёсӣ, ташаккули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, демократикунории раванди сиёсӣ, инкишофи парламентаризм, ки ҳамчун заминаи ташаккули ҳизбҳои сиёсӣ ва системаи нави ҳизбӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтаанд, дар асарҳои муҳаққиқон И.Р. Абдуллоев, Ш.Р. Аҳмедов, Г.Н Зокиров, О. Каримов, С. Кенчаев, Р.Г. Курбонов, Г.Р. Муродова, В.М Набиев, Л.Ш

¹ Ниг.: Алисова, Л.Н. Партийная система [Текст] / Л.Н. Алисова // Политическая энциклопедия в 2 т.: т. 2. – М., 1999; Амосов, М.И. Многопартийность: опыт демократических стран и его значение для России. [Текст] /М.И. Амосов. - СПб.: Прогресс, 1998; Галкин, А.П. Политические партии и партийные системы // Актуальные проблемы современной политической науки. В 2 ч. [Текст] /А.П. Галкин. - Волгоград: Принт. – 2007; Исаев, Б.А. Теория партий и партийных систем. 2-е изд., испр. и доп. [Текст] / Б.А. Исаев. - М.: Юрайт, 2016; Коргунок, Ю.Г. Становление партийной системы современной России. [Текст] / Ю.Г. Коргунок. - М.: Фонд ИНДЕМ, Московский городской педагогический университет, 2007; Котляров, И.В. Феномен многопартийности в современном белорусском обществе. [Текст] / И.В. Котляров. –Минск, 2009; Швейцер, В.Я. Многопартийность: перемены на западном фронте. [Текст] /В.Я. Швейцер. – М., 207; Гельман, В.Я. О становлении российской партийной системы и практиках политических коалиций. [Текст] /В.Я. Гельман. // Полис, 2007. №3; Голосов Г.В. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации. [Текст] /Г.В. Голосов. // Полис, 1998. № 1; Герасимов Д.С. Многопартийность в условиях переходных систем: автореф. дис. ... канд. полит. наук. [Текст] - М., 2009.

² Ниг.: Шокиров, Б., Махмадқаримов, А. Возникновение политических партий и движений в Таджикистане и их деятельность (1989-1992г) [Текст] / Б.Шокиров, А. Махмадқаримов. – Душанбе, 1999; Набиев, В. Созмонҳои ҷавонон дар Тоҷикистон. [Матн] / В. Набиев. -Душанбе, 1995; Амелин, В. Межнациональные конфликты в республиках Средней Азии и роль общественных движений и политических партий в их разрешении (вторая половина 80-х начало 90-х гг.). [Текст] /В.Амелин. -М., 1992; Абдуқадыров, А. Освещение общественно-политической жизни Таджикистана на страницах русскоязычной прессы (1990-1995гг.). [Текст] / А. Абдуқадыров. - Душанбе, 1997.

Сафаров, И. Усманов, С.И. Шарипов ва дигарон инъикоси хешро пайдо намудаанд.¹

Ниҳоят, таҳқиқот, таҳлилҳо, натиҷагириҳо ва тавсияҳои судманд дар мавриди масъалаи матраҳшаванда инъикоси хешро дар асарҳо ва суҳанрониҳои Эмомалӣ Раҳмон – Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо намудаанд. Ӯ ба масъалаҳои мухталифи равандҳои сиёсии Тоҷикистон, аз он ҷумла демократикунонӣ ва бисёрҳизбӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст.²

Дар воқеъ, дар мавриди масъалаи ҳизбҳои сиёсӣ ва системаи бисёрҳизбӣ асарҳои таҳқиқотии зиёде нашр гардидаанд, ки паҳлуҳои гуногуни масъаларо мавриди таҳлил қарор додаанд. Аммо дар адабиёти мавҷуда бевосита масъалаи бисёрҳизбӣ ва таъсири бевоситаи он ба раванди сиёсии Тоҷикистони муосир мавриди омӯзиши зарурӣ қарор нагирифтаанд. Бинобар ин, қарор додем, ки масъаларо ба таври амиқ омӯхта, ҳулосаҳои заруриро барои тақмил ва таҳкими системаи сиёсии Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои гуногуни он ирсол намоем.

¹ Ниг.: Абдуллоев, И.Р. Возникновение и развитие общественно-политических движений Республики Таджикистан в конце 80-х – начало 90-х годов: дисс. ...кан. полит. наук. [Текст] – Душанбе, 2000; Ахмадов, Ш.Р. Демократический режим: специфика становления и развития: на примере Республики Таджикистан: дисс. ...канд. пол. наук. [Текст] – Душанбе, 2011; Каримов, О. Политическое состояние Таджикистана. [Текст] /О. Каримов. - Худжанд, 2007; Кенчаев, С. Табаддулоти Тоҷикистон. Ҷ. 1[Матн]/ С. Кенчаев. – Душанбе, 1993. –С. 145; Курбонов Р.Г. Политические партии в Республике Таджикистан: становление, проблемы, прогноз: дисс. ...кан. полит. наук. [Текст] – Душанбе, 2014; Муродова Г.Р. Политические партии в условиях трансформации общества: опыт Таджикистана. Дисс.кан. полит. наук. [Текст] / Г.Р. Муродова. – Душанбе, 2012; Набиев, В. Созмонҳои ҷавонон дар Тоҷикистон. [Матн]/В. Набиев. - Душанбе, 1995; Боз вай. Сулҳ, ризоият, ваҳдат. [Матн]/ В.Набиев. –Худжанд: “Хуросон”, 2007; Боз вай. Политические партии Таджикистана. [Текст] / В. Набиев. - Душанбе, 2002; Олимов, К. Демократический процесс становится устойчивым. [Текст]/ К. Олимов. - Душанбе, 1998; Сафаров Л.Ш. Избирательная система в Таджикистане: проблемы и перспективы ее совершенствования. [Текст] / Л.Ш. Сафаров // «Таджикистан и современный мир» 2012. №1. (30); Усманов, И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони сохибистиклол. [Матн]/ И.Усманов. - Худжанд, 2003; Шарипов С.И. Демократизация политических процессов в современном Таджикистане: дисс....док. полит. наук. [Текст] / С.И. Шарипов. - Душанбе, 2001;

² Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» // 23.12.2022. ш.Душанбе. [Матн] (Манбаи электронӣ) <http://www.president.tj/node/29823>. Раҳмон, Э. Уфукҳои истиклол [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2018. - 305 с.; Боз вай. Долгий путь к миру [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1998. - 125 с.; Боз вай. Таджикистан на пути демократии и цивилизованного общества [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1996. - 312 с.; Боз вай. Наша цель – единство, согласие, созидание [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2000. –160 с.; Боз вай. Политика мира и созидания [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2001. - 216.; Боз вай. Наша цель – национальное согласие [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 1997. -72.; Боз вай. Давлатдорӣ тоҷикон: Аз Сомониён то огози асри XXI [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1999. – 228 с.; Боз вай. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳди миллат: иборат аз 4 ҷилд [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2002. -512 с.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар чаҳорҷӯбаи мавзуи кори илмию таҳқиқотии кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон “Раванди сиёсии ҷаҳон ва Тоҷикистон дар низоми сиёсии муносибатҳои байналхалқӣ: муаммо, рушд ва дурнамо” барои солҳои 2015-2020 ва «Хусусиятҳои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки иҷроиши он солҳои 2021-2025 дар бар мегирад, ба анҷом расонида шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқотро таҳлилу натиҷагирҳои фаъолияти хизбҳои сиёсӣ ва ҳаракату созмонҳои сиёсӣ дар шароити низоми бисёрхизбӣ дар раванди демократикунонии муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои амалӣ намудани мақсади таҳқиқот ҳалли вазифаҳои зерин аҳамияти муҳимро касб менамоянд:

- таҳлили асосҳои назариявӣ ва методологии низоми бисёрхизбӣ ва таъсири онҳо ба навсозии ҳокимияти сиёсӣ;

- омӯзиш ва таҳлили бисёрхизбӣ ҳамчун асоси ташаккул ва навсозии ҳокимияти сиёсӣ дар шароити муосир;

- муайян намудани мақом ва нақши низоми бисёрхизбӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеаи муосир;

- омӯзиш ва таҳлили ҳарактер ва нақши ҳамкориҳои низоми бисёрхизбӣ бо самтҳои мухталифи низоми демократӣ;

- омӯзиш ва таҳлили таҳаввулоти бисёрхизбӣ дар Тоҷикистон ва ошкор намудани ҷойгиршавии нерӯҳои хизбӣ дар кишвар;

- омӯзиш ва таснифи хизбҳо ҳамчун миёнарав байни ҷомеа ва давлат дар таҷрибаи сиёсии Тоҷикистони муосир;

- муайян намудани муаммоҳо ва дурнамои рушди низоми бисёрхизбӣ дар раванди демократии Тоҷикистони муосир.

Объекти таҳқиқотро фаъолияти хизбҳои сиёсӣ дар доираи низоми бисёрхизбӣ, ки ба демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ равона гардидааст ташкил медиҳад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот низоми бисёрхизбӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди равандҳои демократикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Фарзияи таҳқиқотро номуқаммалии назарияи раванди сиёсӣ муайян намудаанд. Нопуррагии донишҳо ва нокифоягии тасаввуротҳо дар бораи низоми бисёрхизбии Тоҷикистон, инъикоси фаъолияти онҳо дар афкори ҷамъиятӣ норозигӣ ва нофаҳмиҳои гуногунро дар мавриди фаъолияти ин навъи институти ҷомеаи шаҳрвандӣ ба амал овардааст. Мавҷудияти бисёрхизбӣ бояд имконияти мусоиде фароҳам орад, ки нерӯҳои сиёсӣ дар ҳалли мушкилоти мухталифи ҷомеа иштирок намуда, ҷойгоҳи худро муайян намоянд. Ташаккул ва инкишофи бисёрхизбии воқеӣ ҳамчун омилҳои муҳими таҳкими демократия дар Тоҷикистон бояд

мақоми хоса пайдо наояд ва дар ҳалли масъалаҳо, махсусан самаранок намудани раванди қабули қарорҳои сиёсӣ ва амалинамоии онҳо мусоидат кунад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқоти мазкурро асарҳои классикони донишҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, ки дар саромати таълимот дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ, системаҳои ҳизби ва инкишофи равандҳои демократӣ дар макон ва замони мухталиф қарор доранд, асарҳои муаллифони муваффақи масъалаҳои мазкур, санадҳои сиёсии ватанию байналхалқӣ, санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ташкил менамоянд. Дар манбаҳои мазкур хусусиятҳои асосии ташаккул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ ва мақоми онҳо дар раванди таъсиррасониҳои сатҳи гуногун ба тағйири ҳокимият ва инкишофи ҷомеаи демократӣ мавриди омӯзиш ва натиҷагирӣҳои амиқ қарор гирифтаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқ ба вазифаҳои зикргардида муайян гардида, ба принципҳои таҳлили сиёсӣ, ниҳодӣ, объективият, мушаххасӣ, таърихият, низоманд дар омӯзиши раванду ҳодисаҳо асос мебананд. Дар омӯзиш ва баррасии фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, масъалаи иштироки онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, низоми бисёрҳизбӣ ва мавқеи он дар раванди демократикунонии муносибатҳои сиёсии ҷомеа методи таҳлили сиёсӣ васеъ истифода гардидааст. Муносибати ниҳодӣ таҳлили низоми бисёрҳизбиро ҳамчун заминаи асосии таҳкими демократия ва арзишҳои демократӣ пурра намуд. Муносибати ниҳодӣ имконият дод, ки нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар низоми ҳамкорӣҳои сиёсӣ ҳамчун миёнарави байни давлат ва ҷомеа ошкор гардад. Дар доираи муносибати системавӣ воқеияти фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ таҳлил гардида, алоқа ва муносибатҳо, ки ба рафтори оммаи мардум таъсир мерасонанд, ошкор шудаанд. Муносибати муқоисавӣ дар таҳлили раванди ташаккули ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун принципи муҳим дар ташаккул ва инкишофи низоми бисёрҳизбӣ дар кишвар мавриди истифода қарор гирифтааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар муносибати сиёсии таҳлили бисёрҳизбӣ ҳамчун омили асосии демократикунонии ҷомеа зоҳир мегардад. Навгонии мушаххаси таҳқиқ дар ҷанбаҳои зерин ифода гардидааст:

- ба таври маҷмӯавӣ ташаккул ва инкишофи бисёрҳизбӣ ҳамчун ниҳоди асосии амалинамоии ҳокимияти сиёсӣ дар шароити муосир мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шуда, муаллиф назари худро нисбати масъалаи мушаххасан муайян намудааст, таснифоти бисёрҳизбиро ҳамчун омили таҳким ва навсозии ҳокимияти сиёсӣ дар заминаи таҳлили донишҳои назариявӣ ва амалияи сиёсии муосир пешниҳод намудааст;

- бо баррасӣ ва таҳлили вазифа ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар ҷомеа нақш ва мақоми низоми бисёрҳизбӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, дар таҳким ва рушди демократия, дар раванди амалишавии ҳокимияти сиёсӣ, дар намояндагӣ ва ҳифзи манфиат ва талаботҳои мухталифи гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ошкор ва мавриди таҳлили қарор дода шудааст;

- хусусиятҳо ва нақши ҳамкориҳои низоми бисёрҳизбӣ бо ҷанбаҳои мухталифи идоракунии сиёсии демократӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифта, муаллиф назари хешро нисбати масъалаҳои гуногуни равиши мазкур иброз намудааст;

- ташаккул ва инкишофи бисёрҳизбӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифта, заминаҳои асосии он дар солҳои охири мавҷудияти давлати советӣ натиҷагирӣ гардида, дар асоси хусусият ва таркиби ҳизбӣ фаҳми ҳосаи марҳилаҳои ташаккул ва инкишофи бисёрҳизбиро дар Тоҷикистон пешниҳод намудааст;

- миёнаравии ҳизбҳои сиёсӣ байни ҳукумат ва ҷомеа мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифта, масъалаҳои мухталифи фаъолияти ҳизбҳои сиёсиро дар асоси санадҳои амалкунанда ошкор гардидаанд;

- дар асоси ҳулосагирии раванду ҳодисаҳои муосир муаллиф инкишофи бисёрҳизбӣ ва дурнамои онро барои Тоҷикистон мавриди таҳлил ва натиҷагирӣ қарор додааст. Рушди бисёрҳизбӣ на аз афзудани шумораи ҳизбҳои сиёсӣ, балки аз такмили идоракунии сиёсии ҷомеа, таъмини шароит ва имконияти баробар барои фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ вобаста аст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- бисёрҳизбӣ бо мавҷудияти якҷанд ҳизби сиёсӣ дар низоми сиёсии идоракунии ҷомеа, ки дар раванди муборизаи рақобатнок ба вазъияти ҷомеа таъсир мерасонанд, тавсиф карда мешавад. Бисёрҳизбӣ на танҳо арҷгузори анъанаҳо, балки талаботи ҷиддии амалияи сиёсӣ ба ҳисоб меравад, зеро маҳз бо кумаки гуногунии ҳизбҳо ивазнамоии демократии ҳокимият, рушди давлат на бо роҳи инқилобӣ, балки бо роҳи таҳаввулотӣ таъмин карда мешавад. Дар низоми бисёрҳизбӣ ҳизбҳои оппозиционӣ низ амал менамоянд, ки имконияти танқиди созанда, нишон додани камбудӣ ва номуваффақии ҳизби ҳукмронро таъмин менамоянд. Албатта, чунин ҳолат боиси беҳтар гардидани идоракунии давлатӣ гардида, дар самти ташаккули монополияи ҳокимият монеаҳо эҷод менамояд. Ба тӯфайли фаъолияти миқдори зиёди ҳизбҳо, ки дорои барномаҳои воқеӣ ва амалишаванда мебошанд, ва дар ҳаёти сиёсӣ фаъолона ширкат менамоянд, рушди демократия, шаффофияти ҳокимият, васеъгардии ҷомеаи шаҳрвандӣ таъмин мешавад;

- мақом ва нақши низоми бисёрҳизбӣ дар низоми сиёсии ҷомеа аз вазифаҳои умумии ҳизбҳо бармеояд. Нақш ва аҳамияти ҳизбҳои сиёсӣ

дар чомеаҳое, ки дар сатҳҳои мухталифи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, анъанаҳои мушаххаси таърихӣ ва милли қарор доранд, ягона нест. Вазифаҳои умумии ҳизбҳои сиёсӣ ба мувофиқномаҳои манфиатҳо ва талаботи мухталифи гурӯҳҳо ва афрод, амалисозии барномаҳо, талаботҳо, таъмини намояндагиҳои иҷтимоӣ, истифода ва ҷорӣ намудани қоидаҳои ҳамкорихои ниҳодҳои сиёсӣ асос ёфтаанд;

- дар омӯзиш ва таҳлили ҳамкорихои бисёрҳизбӣ бо ҷанбаҳои мухталифи низоми демократӣ ба ҷиҳатҳои зерин диққат дода мешавад: алоқамандии ташаққули бисёрҳизбӣ ва принципҳои демократии ташкили ҳокимияти давлатӣ; бисёрҳизбӣ ва принципи плюрализми сиёсӣ; бисёрҳизбӣ ва рақобатнокӣ дар низоми сиёсӣ; бисёрҳизбӣ ва муаррифии манфиатҳо, аз ҷумла манфиати ақаллиятҳо; бисёрҳизбӣ ва рушди ниҳоди намояндагӣ (парламентаризм), ки унсуре муҳими демократия мебошад; низоми бисёрҳизбӣ ва тақвияти низоми интихоботӣ; нақши низоми бисёрҳизбӣ дар рушди ниҳодҳои чомаи шаҳрвандӣ; низоми бисёрҳизбӣ ва шаффофият; низоми бисёрҳизбӣ ва таъмини тавозуни ҳокимият; низоми бисёрҳизбӣ ва рушди оппозитсияи сиёсӣ;

- дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаққули бисёрҳизбӣ бо амалиномаҳои сиёсати “бозсозӣ” оғоз гардида, пас аз соҳибистиклол гардидан заминаҳои воқеии инкишофи он таъмин гардид. Лекин, ҷанги шаҳрвандӣ ба инкишофи бисёрҳизбӣ таъсири манфӣ расонид. Новобаста аз ин, солҳои 1994-98 дар кишвар ҳизбҳои нав пайдо шуданд, ки ба раванди сиёсӣ таъсири амиқ мерасонанд. Дар шароити имрӯза, ба мавҷудияти зиёди ҳизбҳо нигоҳ накарда, ташаққули низоми бисёрҳизбӣ ба охир нарасидааст;

- муносибати мутақобилаи ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳокимияти давлатӣ, вақте ки ҳизбҳо дар сатҳи конституционӣ эътироф гардиданд, тағйироти ҷиддӣ пайдо намуд. Дар конститутсияҳои аксари давлатҳо тартиби иштироки ҳизбҳо дар ташкили мақомотҳои мухталифи идоракунии давлатӣ расмият ёфтааст. Дар давлати демократӣ ҳизбҳо вазифаҳои гуногунро иҷро намуда, бо мақомоти давлатӣ ҳамкорӣ мекунанд. Назорати ҷамъиятӣ аз болои фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ аҳамияти махсус дорад. Аммо даҳолати ҳизбҳо ва намояндагии манфиатҳо ба амалӣ гардондани ҳокимият қобили қабул нест. Он боиси оқибатҳои манфӣ барои давлат ва чома мегардад;

- дар шароити имрӯза дар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи низоми бисёрҳизбӣ проблемаҳои муайян, шароит ва имконияти нобаробар мавҷуд аст, ки то андозае ба ғайрисамаранок гардидани низоми бисёрҳизбӣ оварда мерасонад. Дурнамои инкишофи низоми бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон маҳз аз бартараф намудани ин масъалаҳо, тақмили қонунгузорӣ ва таъмини шароит ва имконияти баробар барои ҳизбҳои сиёсӣ вобаста аст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Дар диссертатсия натиҷаи таҳқиқотҳои назариявии муҳаққиқони мухталифи ватанӣ ва хориҷӣ мавриди гардиши илмӣ қарор гирифтаанд. Дар асоси чунин тарзи муносибат муаллиф таҳлил ва баррасии назария, ҳулосаҳои нав, тавсияҳои амалиро пешниҳод намудааст. Онҳоро метавон бо мақсадҳои таълимӣ ва дар фаъолияти мақомоту идораҳои давлатӣ, ки ба масъалаи фаъолияти хизбҳои сиёсӣ, равандҳои демократикунонии муносибатҳои ҷамъиятӣ саруқор доранд, мавриди истифода қарор дод. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур инчунин барои дарки ҳамаҷонибаи фаъолияти хизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳодҳои асосии демократикунонӣ, бисёрхизбӣ, пешниҳод ва ҳифзи манфиат ва талаботҳои мухталифи умумиятҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо дақиқӣ ва саҳеҳии маҳдумот, кифоя будани ҳаҷми мавод, қоркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, гузаронидани таҳқиқи эътимоднокии диссертатсионӣ мебошанд. Ҳулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Бисёрхизбӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди равандҳои демократӣ дар Тоҷикистони муосир” барои дарёфти дарачаи илмии номзади илмҳои сиёсӣ бо шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси илмӣ 23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияи сиёсӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии доғалаби дарёфти дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Таҳия, қоркард ва таҳлили ҳамаҷонибаи мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ натиҷаи фаъолияти тӯлонии муаллиф мебошад. Муаллиф дар ҳамаи марҳилаҳои таҳқиқот иштироки бевосита намуда, натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро мустақилона ҷамъбаст кардааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Қори диссертатсионӣ дар маҷлиси кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсат мавриди муҳокима қарор гирифта, натиҷаҳои таҳқиқотии он пазируфта гардидааст. Рисолаи илмӣ мазкур ҳамчун қори илмӣ асли баҳогузорӣ гардида, барои дифоъ дар Шурои диссертатсионии 6D. ҚОА. 001тавсия гардидааст.

Вобаста ба мавзӯи диссертатсия муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақолаҳои илмӣ ба таъбир расонидааст. Нуқтаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳо ва семинарҳои гуногуни илмию амалии донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла конференсияи илмӣ – амалии олимону профессорон ва муҳаққиқони ҷавон таҳти унвони “Рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар

низомии ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ” (21-24 апрели соли 2020, Хучанд); конференсияи илмӣ-байналмилалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои муҳими идоракунӣ давлатӣ ва худидоракунӣ маҳаллӣ дар замони муосир” (Душанбе, 2020); конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “СҲШ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ: 20 соли фаъолияти самарабахш ва дурнамо” (Хучанд, 2021); конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-методӣ таҳти унвони “Консепсияи миллии ғарбия - асоси ғарбияи насли созандаю бунёдкор” (Хучанд, 2021) дар шакли маърузаҳо пешниҳод гардидаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии диссертатсия ва хулосаҳои таҳқиқот дар панҷ мақолаи илмӣ муаллиф нашр шудаанд, ки онҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд. Инчунин натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ дар шакли маъруза ироа карда шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия аз муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, ду боб, шаш зербоб, хулоса, рӯйхати адабиёт ва интишороти довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ иборат аст.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддимаи кори диссертатсионӣ мубрамияти омӯзиши мавзӯ асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши мавзӯ таҳлилу баррасӣ гардида, объект ва мавзӯи тадқиқот, мақсади тадқиқот, вазифаҳои тадқиқот, нағзҳои илмӣ тадқиқот, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳод-шаванда, аҳамияти назариявӣ методологӣ ва илмӣ амалии таҳқиқот, саҳми шахсии довталаб, мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ нишон дода шудаанд. Инчунин дар муқаддима тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия нишон дода шудаанд.

Боби якуми диссертатсия - **“Масъалаҳои назариявӣ методологии пажӯҳиши бисёрҳизбӣ ва хусусиятҳои асосии он”** аз се зербоб иборат буда, ба масъалаҳои назариявӣ ва методологии пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ ва системаи бисёрҳизбӣ, таснифоти бисёрҳизбӣ ҳамчун ниҳоди ташаккул ва тақмили ҳокимияти сиёсӣ, нақш ва мақоми он дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, робитаи бисёрҳизбӣ бо паҳлуҳои мухталифи низомии демократӣ бахшида шудааст.

Дар зербоби якуми боби якум - **“Асосҳои назариявӣ ва методологии низомии бисёрҳизбӣ ҳамчун институти бунёдӣ ва навсозии ҳокимияти сиёсӣ”** масъалаи назариявӣ методологии муайян намудани мақом ва нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, таснифоти низомии ҳизбӣ ва бисёрҳизбӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Яке аз масъалаҳои муҳими инкишофи ҷомеа дар доираи илмҳои сиёсӣ масъалаи ҳизбҳои сиёсӣ ва бисёрҳизбӣ ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун ниҳоди ташаккул ва таҳкими ҳокимияти сиёсӣ, танзимкунандаи муносибати байни мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳамчун омили асосии равандҳои демократикунонии муносибатҳои сиёсӣ баромад менамояд. Мавҷудияи бисёрҳизбӣ боиси пайдо гардидани неруҳои мухталиф мегардад, ки бо якдигар барои амалӣ намудани ҳокимият муҳолифат ё рақобат намуда, метавонанд ба шиддатнок гардидани вазъияти сиёсӣ мусоидат намоянд. Аз ин хотир, дар шароити имрӯза баррасии илмии бисёрҳизбӣ ҳамчун ниҳоди асосии такмил ва таҳкими ҳокимияти сиёсӣ аҳамияти илмӣ ва амалиро касб намулдааст.

Барои таснифи моҳият ва хусусиятҳои ҳизбҳои сиёсӣ ва системаи бисёрҳизбӣ ҳамчун ниҳоди меҳварии инкишофи ҷомеаи демократӣ, пеш аз ҳама муайян намудани моҳият ва хусусиятҳои ҳизбҳои сиёсӣ ва низоми ҳизбӣ зарур аст.

Ҳизбҳо яке аз ниҳодҳои муҳими ҷомеа ба ҳисоб мераванд, ки интиқоли машруъ ва осоиштаи ваколатҳои ҳокимиятӣ, сафарбарнамоии сиёсии оммаи мардум, қонунигардонии режимҳои сиёсии мавҷударо таъмин менамоянд. Ифодакунандаи манфиат ва талаботи умумиятҳои иҷтимоии ҷомеа ба ҳисоб рафта, ҳизбҳои сиёсӣ ба коркарди мақсадҳо, самтҳои рушди низоми сиёсӣ, рушди иҷтимоии ҷомеаи демократӣ таъсир мерасонанд. Фарқияти онҳо дар мавҷудияти дастгоҳи ҳизбӣ ва сиёсатмадорони касбӣ, инчунин фарогирии оммавии иштироки сиёсӣ зохир мегардад.

Ҳизби сиёсӣ ташкилоти ҳамфикрон аст, ки манфиатҳои шаҳрвандон, гурӯҳҳо ва умумиятҳои иҷтимоиро ифода менамояд. Мақсади асосии ҳизбҳо бадастории ҳокимияти давлатӣ ё иштирок дар амалинамоии ҳокимият буда, тавассути ҳокимият манфиат ва талаботҳои шаҳрвандон ва гурӯҳҳои иҷтимоиро амалӣ менамоянд. Муносибатҳои мухталиф ба тавсифи ҳизбҳо мавҷуданд, ки дар доираи онҳо ҳизби сиёсӣ ҳамчун гурӯҳи одамон, ки дар асоси идеологияи муайян муттаҳид гардидаанд, ифодакунандаи манфиат ва талаботи умумиятҳои иҷтимоии муайян мебошад, ҳамчун ташкилоти барои бадастории ҳокимияти сиёсӣ мубориза мебаранд.

Нақш ва мақоми ҳизбҳои сиёсӣ дар ҷомеа, ки дар сатҳҳои мухталифи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, анъанаҳои мушаххаси таърихӣ ва миллӣ қарор дорад, гуногун аст. Лекин метавон як қатор ҷанбаҳо ва вазифаҳои умумии ҳизбҳоро ҷудо намуд. Яке аз вазифаҳои муҳими ҳизбҳо мувофиқнамоии манфиатҳо ва талаботи мухталифи гурӯҳҳо ва афрод ба ҳисоб меравад. Сипас, ин манфиатҳо дар барномаю санадҳои гуногун инъикос гардида, то ба сохторҳои

ҳокимиятӣ расонида мешаванд. Ин вазифаи намояндагии манфиатҳо аз тарафи ҳизбҳои сиёсӣ доништа мешавад. Илова бар ин, ҳизбҳои метавонанд вазифаи “ҳукумати”-ро бо иштирок дар коркард, истифода ва ҷорӣ намудани қоидаҳои ҳамкориҳои ниҳодҳои сиёсӣ, бо тобеъ намудан ё назорат намудани мақомоти ҳокимиятӣ иҷро намоянд. Иродаи оммаи мардум, манфиати гурӯҳҳои иҷтимоӣ ифода ва намояндагӣ намуда, онҳоро ҳизбҳои сиёсӣ то ба мақомотҳои ҳокимиятӣ мерасонанд ва бо ин васила вазифаи коммуникативиро иҷро менамоянд, яъне ҳизбҳои сиёсӣ алоқаи тарафайни ҳокимият ва ҷомеаро таъмин менамоянд.

Низоми ҳизбӣ тарҳи такроршавандаи ҳамкориҳои байни ҳизбҳои сиёсӣ дар сахнаи интиҳоботӣ ва сахнаҳои дигари сиёсӣ – ҳокимияти қонунгузор ва ҳокимияти иҷроия ба ҳисоб меравад. Мавҷудияти низоми ҳизбӣ танҳо бо мушоҳидаи интиҳобот ҳамчун ҳодисаи алоҳида ба итмом намерасад. Тақдими низоми ҳизбӣ дар ҷараёни якҷанд марҳилаи интиҳоботӣ муайян карда мешавад.

Дар низоми ҳизбӣ мавқеи марказиро ҳамон ҳизбҳои сиёсӣ ишғол менамоянд, ки бевосита имконияти бадастории ҳокимияти сиёсиро дар алоҳидагӣ ё дар ҳамкорӣ бо дигар ниҳодҳои сиёсӣ доранд. Сатҳи камолоти сиёсии гурӯҳҳои гуногун, муносибати онҳо, урфу одатҳои мавҷуда, восита ва роҳҳои ҳукмронӣ ва муборизаи қувваҳои сиёсӣ, маданияти сиёсӣ ва шуури сиёсӣ фаъолияти низоми ҳизбиро муайян мекунанд. Ҳангоми ошкор кардани хусусиятҳои фаъолияти низоми ҳизбӣ сохти сиёсии ҷомеа, миқдори қувваҳои сиёсиро, ки дар мамлакат барои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ мубориза мекоранд, ба назар гирифтани лозим аст.

Дар доираи навбандии низоми ҳизбӣ, маҳз низоми бисёрҳизбӣ мавқеи хоса дорад, ки дар шароити имрӯза васеъ паҳн гардида, муносибати байни ҳокимият ва аҳолиро муайян менамояд. Аксарияти коршиносон қайд менамоянд, ки бунёди давлати муосири демократӣ бо монополияи мутлақӣ тамоми низоми сиёсӣ аз тарафи як ҳизби сиёсӣ ғайриимкон аст.

Дар ҳолате ки миқдори зиёди ҳизбҳо, ки дорои барномаҳои аслий ва воқеӣ мебошанд, дар ҳаёти сиёсӣ фаъолона ширкат менамоянд, рушди демократия, шаффофияти ҳокимият, васеъгардии ҷомеаи шахрвандӣ дар назорати ҳокимият таъмин карда мешавад. Миқдори мувофиқи ҳизбҳои сиёсӣ дар системаи сиёсӣ ҳар як давлат гуногун аст, лекин миқдори зиёди ҳизбҳо аҳамияти бузург надорад. Мавқеи воқеии ҳизбҳо, таъсиррасонии онҳо ба якдигар ва ба ҳокимият, имконияти воридшавӣ ба коалитсия, ё бунёди блокҳои интиҳоботӣ, иштироки фаъол дар ҳаёти сиёсӣ аҳамияти муҳим доранд.

Рушди бисёрҳизбӣ ба ифодаи сохтори манфиатҳо, иродаи сиёсии интиҳобкунандагон ва шакли низоми интиҳоботӣ мусоидат

менамояд. Ҳизбҳо қисми муҳими низоми алоқаи ҷавобии байни мақомоти ҳокимияти намояндагӣ ва аҳолии кишвар ба ҳисоб мераванд. Бе мавҷудияти ҳизбҳои сиёсӣ на пешбурди сиёсати аксарият ва на химояи мавқеи ақаллиятҳо ғайримمкон аст.

Мавҷудияти ниҳоди бисёрҳизбӣ кафолати демократияи воқеӣ мебошад. Ҳизбҳои сиёсӣ навъи муттаҳидшавӣ ба ҳисоб мераванд, ки метавонанд ҳокимиятро ба даст оранд, ба режими сиёсӣ таъсири назаррас расонанд. Онҳо аз дигар созмонҳо, ки дар сахнаи сиёсӣ амал менамоянд, тафовут доранд. Ба интихобкунандагон тарҳҳои иҷтимоии ҳамаҷониба ва воситаҳои амалинамоии мақсадхоро пас аз соҳиб шудан ба ҳокимият пешниҳод менамоянд.

Бисёрҳизбӣ метавонад боиси пайдоиши миқдори зиёди падидаҳои манфӣ гардад. Масалан, мубориза барои ҳокимият бештар аз доираи шаклҳои тамаддунии он берун мегардад ва боиси зиддияту муҳолифатҳои гуногун мешавад.

Дар зербоби дуҷуми боби якум - **“Мақом ва нақши системаи бисёрҳизбӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеаи муосир”** масъалаи амалнамоӣ ва мақоми системаи бисёрҳизбӣ дар низоми сиёсии ҷомеа мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гиритааст.

Мақом ва нақши низоми бисёрҳизбӣ дар низоми сиёсии ҷомеа аз вазифаҳои умумии ҳизбҳо бармеояд. Нақш ва аҳаммияти ҳизбҳои сиёсӣ дар ҷомеаҳое, ки дар сатҳҳои мухталифи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, анъанаҳои мушаххаси таърихӣ ва милли қарор доранд, ягона нест. Лекин метавон як қатор вазифаҳои умумии ҳизбҳои сиёсиро ҷудо намуд. Вазифаи нисбатан муҳими ҳизбҳои сиёсӣ мувофиқнамоӣ ва ҷамъбастамии манфиатҳо ва талаботҳои мухталифи гурӯҳҳо ва афроди гуногун ба ҳисоб меравад. Чунин манфиатҳо дар санадҳои мухталифи давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва мушаххасан дар санадҳои расмӣ ҳизбҳои сиёсӣ ташаккул ёфта, то ба сохторҳои ҳокимият расонида мешаванд, ки дар доираи вазифаи намояндагӣ амалӣ карда мешавад. Ҳизбҳо дар коркард, истифода ва ҷорӣ намудани қоидаҳои ҳамкорӣҳои ниҳодҳои сиёсӣ иштирок намуда, вазифаи идоракуниро иҷро менамоянд. Ҳизбҳои сиёсӣ ирода ва манфиати гурӯҳҳои иҷтимоиро пешниҳод ва ифода менамоянд ва онҳоро ба мақомоти ҳокимиятӣ мерасонанд ва бо ин васила вазифаи робитавино иҷро менамоянд, яъне алоқамандии ҳокимият ва ҷомеаро таъмин менамоянд. Тариқи воситаҳои ахбори умум арзишҳо ва қолабҳои муайяни рафторро ташвиқ намуда, ҳизбҳои сиёсӣ вазифаи иҷтимоигардии сиёсӣ, яъне интиқоли таҷрибаҳои сиёсӣ, анъанаҳо ва фарҳангро ба наслҳои минбаъда иҷро менамоянд.

Дар шароити тағйирпазирии низоми сиёсӣ дар фазои сиёсии муосир яке аз масъалаҳои мураккаб ва пурихтилоф ҷустуҷӯи шаклҳои нави

муносибатҳои тарафайни ҳокимият ва ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун иштирокдорони асосии равандҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала махсусан дар шароити ташаккул ва инкишофи низоми ҳизбӣ, ки ҳанӯз ноустувор аст, шиддатнок мегардад.

Ҳизбҳо, чун қоида, “бозингарони” фаъол ва самаранок дар сахнаи интиҳобот буда, дар доираи фаъолияти худ номзадҳоро омода менамоянд, дастгирии сиёсӣ ва технологияи маъракаи интиҳоботиро таъмин менамоянд. Ҳизбҳои сиёсӣ ба таври назаррас тағйирпазирии ҷаҳони сиёсатро таъмин намуда, имкониятҳои навро барои таъсири шахрвандон, гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ба ҳокимият бунёд намудаанд. Бо пайдоиши ҳизбҳо, намоёндагони халқ иродаи худро ба ҳизб дода, ба дастгирии ҳизб така менамоянд.

Демократия шакли ташкили ҳаёти сиёсӣ аст, ки интиҳоби озод ва рақобатноки ин ё он алтернативаи рушди ҷамъиятӣ, воридшавии тамоми институтҳои сиёсӣ ба раванди демократӣ; таъмини шароити фаъолнокии сиёсӣ барои тамоми аъзои ҷамоаи сиёсиро таҷассум менамояд. Аз ҳисоби иштироки якҷояи кишрҳои гуногуни аҳоли дар ҳокимият амалишавии демократияи намоёндагӣ имконпазир мегардад. Демократия ивазнамоии ҳатмии ҳизби ҳукмронро талаб намекунад, лекин зарур аст имконияти чунин ивазнамоӣ вучуд дошта бошад. Дар шароити демократия масъалаи ҳамкориҳои давлат ва ҷомеа ба ғоидаи ҷомеа, бо назардошти дархостҳои мухталифи шахрвандон ҳал карда мешавад.

Бисёрҳизбӣ ва низоми интиҳоботӣ ба якдигар алоқаманд мебошанд. Ҳизбҳо ба раванди интиҳоботӣ, махсусан дар ташкил, гузаронидан ва таъсиррасонӣ ба интиҳобкунандагон таъсири назаррас мерасонанд. Нақш ва вазифаи ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи низоми бисёрҳизбӣ дар ташкил ва гузаронидани интиҳобот гуногунҷабҳа мебошад. Маҳз ҳизбҳои сиёсӣ чунин вазифаи муҳим, ба монанди интиҳоб ва пешбарии номзадҳоро таъмин намуда, ба интиҳобкунандагон имконияти интиҳоби ин ё он номзоди мушаххасро пешниҳод менамоянд. Дар шароити имрӯза, қариб тамоми интиҳобот дар заминаи фаъолияти ҳизбӣ мегузаранд, номзадҳои мустақил хеле кам мушоҳида мешаванд. Ҳизбҳо ба “коркард” –и интиҳобкунандагон машғул гардида, маҷмӯи васеи услубҳо – аз методҳои илман асоснокшуда, манипулятсияи афкори ҷамъиятӣ то воситаҳои анъанавии рекламаи тичоратиро истифода менамоянд.

Бунёди бисёрҳизбӣ худ ба худ муҳим нест. Аксарияти муҳаққиқон чунин масъаларо баррасӣ менамоянд, ки то кадом андоза ташаккули бисёрҳизбии низомҳои парламентӣ ба шахрвандон имконият медиҳад, ки онҳо дар ҷомеаи демократӣ зиндагӣ намоёнд. Масъалаи дигар дар он зоҳир мегардад, ки то кадом андоза як қатор шаклҳои рафтори ҳизбҳо ё

парламентҳо метавонанд ба халқ дар амалинамоии саъю кушишҳои демократӣ ва ҳатто ташаккули онҳо ҳалал расонанд?

Дар зербоби сеюми боби якум - **"Характер ва нақши ҳамкориҳои системаи бисёрҳизбӣ бо институтҳои дигари низомии демократӣ"** масъалаи робитаи бисёрҳизбӣ бо паҳлуҳои мухталифи низомии демократӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Инкишофи бисёрҳизбӣ бо бароҳмонии принципҳои демократии ташкили ҳокимияти давлатӣ алоқаманд мебошад. Баъд аз Ҷанги дуҷуми чаҳон барои рушди ҳизбҳои сиёсӣ шароити мусоид ба миён омад, зеро дар аксарияти кишварҳои Аврупои Ғарбӣ принципҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ эътирофи умум пайдо намудаанд. Дар як қатор кишварҳо, ки низомии парламенти идоракунӣ ҷой дошт, парокандашавии ҳизбҳои сиёсӣ ба миён омад.

Омили дигари рушди бисёрҳизбӣ тағйирёбии асосҳои иҷтимоии ҳизбҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Пас аз Ҷанги дуҷуми чаҳон дар кишварҳои Ғарб сатҳи зиндагии табақаҳои васеи аҳоли боло рафта, миқдори зиёди шахравандон дар соҳаи хизматрасонӣ ё ҳамон соҳаҳои, ки бо меҳнати зехнӣ алоқаманд буданд, машғул мегардиданд. Дар натиҷа қишрбандии иҷтимоии ҷомеа хоҳиш меёбад, ки чунин ҳолат муҳолифати байни талабот ва истеъмолати сарватмандон ва оммаи васеи аҳолиро кам менамояд.

Аз нуктаи назари сохтори сиёсии кишвар бисёрҳизбӣ дар қатори гуногунии идеологӣ яке аз шаклҳои плюрализми сиёсӣ баромад менамояд, ки ҳамчун принциби асосии сохтори демократӣ хизмат мекунад. Гуногунандешии сиёсӣ одатан ҳамчун плюрализми сиёсӣ маънидод карда мешавад. Дар чунин ҳолат гуногунандешии сиёсӣ ва плюрализми сиёсӣ муродиф ҳисобида мешаванд..

Оид ба мутобиқати плюрализми сиёсӣ ва бисёрҳизбӣ ақидаи ягона вучуд надорад. Як қатор муаллифон қайд менамоянд, ки бисёрҳизбӣ шакли рушдқардаи плюрализми сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Лекин, метавон қайд намуд, ки гуногунандешии сиёсӣ ва бисёрҳизбӣ аз якдигар тафовут дошта, ҳамчун унсурони мустақили сохтори сиёсӣ баромад менамоянд.

Бисёрҳизбӣ дар се ҷанба зоҳир мегардад: ҳамчун асоси сохтори конститусионӣ; ҳамчун режими конститусионӣ, ки дар он шароити амалнамоии қонунии ҳизбҳои сиёсии мухталиф бунёд карда мешавад; ҳамчун яке аз навҳои низомии ҳизбӣ, ки дар он ҷойгиршавии гуногуни неруҳои сиёсӣ дар давлат ва парламент таъмин карда мешавад.

Бисёрҳизбӣ асоси сохтори конститусионӣ аст, ки мундариҷаи он дар мавҷудияти ақида ва ғояҳои мухталифи ҳизбҳои сиёсӣ, ки саъю кӯшиш менамоянд ҳокимиятро ба даст оранд, зоҳир мегардад. Давлат ба ҳизбҳо ҳуқуқ медиҳад, ки дар идоракунии қорҳои давлатӣ тариқи пешниҳод намудани намоёндагони худ дар мақомоти ҳокимияти

давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, дар чорабиниҳои гуногуни ҷамъиятӣ, дар фаъолияти мақомоти мухталифи ҳокимиятӣ иштирок намоянд.

Рақобати сиёсӣ унсуре муҳими рушди ҳар як ҷомеа ба ҳисоб меравад. Механизми асосии рақобати сиёсӣ дар раванди баргузори интихобот, ки он ифода меёбад умумӣ, баробар, бевосита ва овоздиҳии пинҳонӣ, интихоби озоди намояндагони шаҳрвандон ба мақомоти интихобии ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ асос ёфтаанд. Одатан рақобати сиёсӣ ва рушди мунтазами он метавонад устувори тӯлонии ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ва низоми сиёсиро таъмин намуда, ба он қобилияти худтанзимнамоӣ ва худтакмилдиҳӣ бахшад. Хусусият ва рушди рақобати сиёсӣ аз ҷониби неру ва қуввахое муайян карда мешавад, ки озодии сиёсӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандонро дар муносибати тарафайн бо ниҳодҳои давлатӣ дар ташаққули ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, дар назорат ва иштирок дар фаъолияти ин мақомотҳо дар идоракунии корҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ риоя ва ҳимоя менамоянд.

Дар доираи бисёрҳизбӣ муаррифии манфиат ва талаботҳои гурӯҳҳои мухалиф, аз он ҷумла ақаллиятҳо ба роҳ монда мешавад, ки аз ҳувияти сиёсии онҳо вобаста аст. Ташаққули ҳувияти сиёсӣ тариқи мансубияти инсон ё гурӯҳ бо объекти муайяни сиёсӣ, масалан, ҳокимияти мавҷуда бо ниҳодҳои худ, ё мансубияти инсон ба самти муайяни рушди давлат амалӣ мегардад. Пайдоиши ҳувияти сиёсӣ метавонад дар натиҷаи мансубияти субъект ба сарварони мушаххаси сиёсӣ ё сиёсати онҳо оғоз гардад. Субъектҳои сиёсӣ метавонанд ҳувияти худро тариқи ифодаи дилбастагии худ ба ин ё он идеологияи сиёсӣ ё арзишҳои сиёсӣ зоҳир намоянд. Яке аз шаклҳои ифодаи ҳувияти сиёсӣ худмувофиқнамоии инсон ё гурӯҳ бо ҳизби муайяни сиёсӣ ба ҳисоб меравад.

Бисёрҳизбӣ бо рушди парламентаризм алоқаманд аст. Дар доираи илмҳои сиёсӣ дар шароити муосир муносибати ягона нисбат ба низоми парламентарӣ ташаққул наёфтааст. Як қатор муҳаққиқон парламентаризмро тавассути категорияи “режими сиёсӣ”, ки дар мавқеи олии доштани парламент дар низоми мақомотҳои давлатӣ асос ёфтааст, баррасӣ менамоянд.

Нақш ва мақоми бисёрҳизбӣ дар доираи низоми интихоботӣ бузург аст. Интихобот дар шароити имрӯза, яке аз ниҳодҳои ҷудонопазири давлати демократӣ гардидааст. Интихобот воситаи мутамаддунии мубориза барои ҳокимият ва ивазнамоии ҳокимият ба ҳисоб меравад. Маҳз интихобот легитимияти ҳокимият ва фаъолияти сиёсии давлатро ба таври умумӣ таъмин менамоянд. Дар шароити демократия ҳокимияти сиёсӣ бо ризоияти халқ амалӣ мегардад. Механизми асосӣ, ки ин ризоиятро бо ваколатҳои ҳокимият ва ҳукумат мубаддал мегардонад

интиҳоботи озод ва баробар ба ҳисоб меравад. Низоми интиҳоботӣ рушди ниҳодии низоми сиёсӣ, мавқеи парламент ва низоми ҳизби роҳбарӣ месозад. Аз ин хотир, низом ва раванди интиҳоботӣ яке аз унсурҳои асосии ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб меравад.

Низоми бисёрҳизбӣ дар ташаккул ва инкишофи нерӯҳои оппозиционӣ мусоидат менамояд. Бисёрҳизбӣ ва мавҷудияти оппозиционӣ самаранок ҳамеша ҳамчун аломати муҳими демократия қабул карда мешавад. Нақши бисёрҳизбӣ, аз бисёр ҷаҳат, бо сохтори сиёсии мавҷуда дар кишвар, наъми низоми интиҳоботӣ, тарҳи идоракунии роҳбарӣ карда мешавад. Омӯзиши низоми бисёрҳизбӣ ва мақоми иҷтимоии нерӯҳои оппозиционӣ имконият медиҳад, ки хусусиятҳо ва қонуниятҳои ташаккули бисёрҳизбӣ ва оппозиционӣ ошкор карда шавад.

Бо бисёри диссертатсия - **“Системаи бисёрҳизбӣ ва рушди равандҳои демократӣ: амалигарди он дар шароити Тоҷикистон”** аз се зербаҳо иборат буда, ба масъалаи ташаккул ва инкишофи бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон, нақши миёнаравии ҳизбҳои сиёсӣ, вазъият ва дурномаи низоми бисёрҳизбӣ дар равандҳои сиёсии Тоҷикистон бахшида шудааст.

Дар зербаҳои якуми бо бисёри диссертатсия - **“Генезиси бисёрҳизбии ҷомеаи Тоҷикистон ва тарғиби ҷойгиршавии нерӯҳои ҳизбӣ”** ташаккул ва инкишофи бисёрҳизбӣ дар шароити Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда шудааст, ки дар Иттифоқи Советӣ ҷамъиятигардонии муғлаки моликият, гузариш ба банақшагирии бевоситаи директивӣ дар доираи панҷсолаҳо, истифодаи васеи маҷбурномаи ғайрииқтисодӣ ва фишороварӣ ниҳоди феҳристии ҳокимияти “давлат - ҳизб”-ро мустақкам ва пурқувват менамуданд.

Ҳизбӣ дар давраи советӣ тавассути конституция тақдим ёфта буд. Ҳизби Коммунистӣ ҳамчун меҳвари давлатдорӣ барои аксарияти аҳоли дорони ҳокимияти легитимӣ буд. Дар ҷумҳуриҳои осӣғии давлати советӣ ҷомеа ҳуқуқи ҳокимияти воқеиро дар истифодаи доимии он эътироф менамуд. Чунин муносибат, албатта ба ҳукмронии тақсимнопазири ҳизбӣ ҳукмрон мусоидат менамуд. Аз ин хотир, дар ҷомеаҳои шарқӣ чунин ҳизбҳо метавонистанд дастгирии аксариятро дар умумиятҳои иҷтимоӣ ба даст оранд. Тарсу ҳарос аз ноустувории ҳокимияти давлатӣ аҳолиро маҷбур менамуд, ки бо ҳар роҳи васита чунин ҳизбро дастгирӣ намояд. Илова бар ин, метавон қайд намуд, ки муносибат бо ҳизбҳо дар ин ҷомеаҳо бо идеология пайвасти ноғусастанӣ дошт. Аз бисёр ҷаҳат дастгирии ҳизб бо шахсияти сарварони ҳизбӣ алоқаманд карда мешуд.

Дар Тоҷикистон муборизаи элитаҳои этниқиву минтақавӣ дар фаъолияти ҲК Тоҷикистон низ таҷассум меёфт. Дар солҳои охири мавҷудияти Иттифоқи Советӣ фаъолияти ҲК бештар хусусияти номутобикатӣ ва ноухдабароиро касб намуда буд. Роҳбарияти ҲК,

моҳиятан нисбат ба роҳбарияти ҳизбӣ - ҳукумати иттифоқӣ мавқеи интизориро пеша намуда буд. Бо оғози сиёсати бозсозӣ тағйирпазирии низоми сиёсӣ ва унсурҳои асосии он оғоз гардида, гузариш аз низоми якҳизбӣ ба низоми бисёрҳизбӣ оғоз гардид. Ҳамин тариқ, оғози ташаккули бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон бо раванди бозсозӣ алоқаманд аст, ки ба дигаргуниҳои демократӣ дар Иттифоқи Советӣ равона гардида буд.

Раванди ибтидоии ташаккули бисёрҳизбӣ бо таъсиси созмонҳои мухталифи ғайрирасмӣ бар муҳолифи сохторҳои расмӣ сиёсӣ оғоз гардиданд. Ин созмонҳо ба таври мухталиф ном бурда мешуданд: клубҳо, иттифоқҳо, кумитаҳо, шуроҳо, ҳазинаҳо, ассосиатсияҳо, чомеаҳо ва ғайра. Дар доираи ин созмонҳо баҳсу мунозираҳои сиёсӣ амалӣ гардида, платформаҳои ғоявӣ ба доктринаҳои расмӣ идеологӣ табдил меёфтанд.

Ғуногунакидагӣ дар доираҳои ғуногуни чомеаи советӣ, шаклҳои дигари худташқилнамоии сиёсиро пайдо кард. Солҳои 1988—1989 дар баробари афзудани ақидаҳо дар бораи зарурати ислоҳоти низоми сиёсӣ раванди фаъолгардии сиёсӣ шаклҳои аввалини сохторҳои сиёсиро ба вучуд овард. Дар ин давра роҳбарони клубҳои мувоҳисавии сиёсӣ дар Ҳизби Коммунистӣ як навъ гурӯҳҳои фраксиониро таъсис доданд.

Оғози марҳилаи гузариш ва сипас инкишофи бисёрҳизбӣ дар Иттифоқи Советӣ ва сипас дар Тоҷикистони соҳибистиколол бо як қатор омилҳо, ба монанди ислоҳоти иҷтимоӣ - иқтисодӣ бо номи бозсозӣ; аввалин интиҳоботи алтернативӣ солҳои 1988-1990; оғози раванди созибистиколол гардидани Тоҷикистон; тағйирёбии муқаррароти конститусионӣ оид ба мавқеи ҳизби коммунистӣ; воқеаҳои августи соли 1991; саршавии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон; қонунгузориҳои либералии ҳизбӣ; ташаккул ва рушди парламенти касбӣ ва такмили рушди қонунгузорӣ алоқаманд аст.

Дар рушди равандҳои сиёсии солҳои аввали соҳибистикололӣ яке аз масъалаҳои муҳимро фаъолияти Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, нақш, мақом ва аҳамияти он дар равандҳои сиёсӣ, муносибати он бо ҳизбҳои тозабунёд, ва тағйирпазирии ҳуди он ташқил меод. Дар Тоҷикистон яке аз ҷанбаҳои муҳими раванди демократикунони низоми сиёсӣ гузариш аз низоми якҳизбӣ ба низоми бисёрҳизбӣ ба ҳисоб мерафт, ки дар шароити чомеаи шаҳрвандии рушднакарда, мавҷуд набудани анъанаҳои демократӣ амалӣ гардидааст. Илова бар ин, бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон баъд аз ҷанги шаҳрвандӣ рушд намудааст, ки як қатор гурӯҳҳои этникиву минтақавӣ бо ҳизбҳо ва ҳаракатҳои худ элитаи сиёсиро ташаккул дода, ҳаракатҳо ва ҳизбҳои дигар дар қанор монданд.

Солҳои 90-уми асри XX дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳаракату чомеаҳои мухталиф, ба монанди

“Ошкоро”, “Эҳёи Хучанд”, “Дирафши Ковиён”, “Тачдид”, “Бохтар”, “Самарқанд”, “Куруши Кабир”, “Сугдиён”, “Ваҳдат”, “Пайванд” пайдо шуданд. Ин созмонҳо дар шароити пайдо шуданд, ки дар ҷомеа муҳолифати сиёсӣ ба миён омада, замина барои даргириҳои байни неруҳои сиёсӣ омода мегардид.

Ҳодисаву равандҳои солҳои 90-ум ба таври дақиқ мавқеи зиддикоммунистии ҲДТ, ҲНИТ, ҳаракатҳои “Растохез” ва “Лаъли Бадахшон”-ро нишон доданд. Зери ноқоби мубориза бо ҲКТ ин неруҳо ба ғасби ҳокимияти давлатӣ ва сиёсӣ кӯшиш менамуданд.

Ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии демократӣ, ки иродаи сиёсии аъзои худро ифода менамоянд, тариқи намояндагони худ, аъзо ва тарафдорон дар мақомотҳои давлатӣ ба амалинамоии ҳокимият кӯшиш менамоянд. Ҳокимиятро мувофиқи барномаи худ амалӣ намуда, ҳизб, ки дорои барномаи фаъолияти парламентӣ ё ҳукумати мебошад, дар сатҳи муайян мувофиқи ҳама муқаррароти идеология ва сиёсати худ амал менамояд, ки аз тарафи шахрвандон дар интиҳобот ва дигар шаклҳои иштирок дастгирӣ ёфтааст.

Ташаккули ҳизбҳои сиёсӣ ва низоми ҳизбӣ дар Тоҷикистон дорои хусусиятҳои муайяни хоси худ мебошад. Онҳо, пеш аз ҳама, бо гуногунии рушди таърихӣ он алоқаманд мебошанд. Раванди ташаккули ҳизбҳо ва ҳаракатҳои навро дар марҳилаи ибтидоӣ пайгирӣ намуда, метавон як қатор хусусиятҳои онро муайян намуд: сатҳи на он қадар баланди фарҳанги сиёсӣ бо тобиши архаистӣ; характери сиёсигардонидашуда ва идеологикунонидашудаи аксарияти ҳизбҳо ва ҳаракатҳо; таҳаввулоти аксарияти ҳизбҳо ва ҳаракатҳо дар самти самтгирии зиддикоммунистӣ.

Дар заминаи вазъияти иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҳарбӣ - сиёсӣ дар Тоҷикистон бисёрҳизбӣ дар марҳилаҳои зерин амалӣ гардидааст: то соли 1992. Дар ин давра якумин ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракату иттиҳодияҳои сиёсӣ, ки метавон онҳоро ҳамчун заминаи ташаккули ҳизбҳои нав баррасӣ намуд, пайдо гардиданд: ҲДТ (1991); ҲНИТ (1991); ҲКТ (1991 – мустақил эълон намудани фаъолияти ҳизб); Ҳизби меҳнати озод (1992); соли 1993-1998. Ин давра, асосан бо марҳилаҳои гуногуни раванди гуфтушуниди байни тоҷикон алоқаманд буда, давраи номуайяни дар рушди ҳизбҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин давра ҳизбҳои зерин ба қайд гирифта шуданд: Ҳизби эҳёи сиёсӣ ва иқтисодии Тоҷикистон (1993); Ҳизби ваҳдати миллӣ (1994); Ҳизби шахрвандӣ - ватандӯстии “Иттифок” (1994); Ҳизби халқии Тоҷикистон (ҳозира Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон) (1994); Ҳизби адолатхоҳ (1996); Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон (1996); Ҳизби адолат ва рушд (1997); солҳои 1999-2015. Ин марҳила то ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳро дар бар мегирад; соли 2016 – то ба имрӯз. Марҳилаи

мазкур аз воқеаҳои сентябри соли 2015, ки бо амали гардидани амалҳои террористӣ ва кӯшиши табаддулоти давлатӣ алоқаманд аст, оғоз мегардад.

Дар зербоби дуҷуми боби дуҷум **“Ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун миёнарав байни ҷомеа ва давлат: таҷрибаи Тоҷикистон”** дар асоси таҷрибаи Тоҷикистон миёнаравии ҳизбҳо байни ҷомеа ва давлат баррасӣ карда шудааст. Қайд карда шудааст, ки дар давраи гузариши сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сохти демократӣ нақш ва мавқеи ҳизбҳои сиёсӣ бузург аст. Дар ҷомеаи демократӣ ҳизбҳои сиёсӣ ба ҳайси субъектҳои муҳим ва аҳаммиятноки раванди сиёсӣ баромад менамоянд. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ханӯз ҳизбҳои навъи ғарбӣ ташаккул наёфтаанд, ки дорои заминаи устувори иҷтимоӣ бошанд ва тавонанд манфиати гурӯҳҳои калони аҳолиро самаранок ошкор намуда, онҳоро ба барномаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ ворид кунанд, ба таври муташаккил ба раванди муборизаи сиёсӣ роҳбарӣ намоянд.

Солҳои охир гуногунии идеологӣ ва сиёсӣ, ки аз бисёр ҷиҳат инъикоси бисёрҳизбӣ мебошанд, қисми устувори ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар гардидааст. Заминаи сиёсӣ ҳуқуқи дастоварди мазкури демократия ворид намудани ин муқаррарот ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба асосҳои сохтори конститутсионӣ, ба ҳисоб меравад ки дар ҳолатҳои пайдоиши зарурат бо тартиботи мураккаб тағйир дода мешавад. Мутобиқати ин муқаррароти Конститутсия ба принсипҳои ва меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ имконияти бароҳмонӣ ва рушди плюрализми сиёсиро дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон таъмин менамояд.

Асосҳои ҳуқуқӣ оид ба ҳизбҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яқинд марҳилаи муайяни худро паси сар намудааст. Сарчашмаи ташаккул ва рушди иттиҳодияҳои сиёсӣ дар кишвар қонуни давраи советии соли 1990 қарор дорад. Баъдтар он бо қонун “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” иваз карда шуд, ки бештар ҷанбаҳои либералии фаъолияти ҳизбҳои сиёсиро таҷассум менамуд.

Дар конститутсия ва дигар санадҳои расмӣ сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятиро танзим менамоянд, муқаррароти маҳдуднамоӣ низ ҷой дорад, зеро, озодии муттаҳидшавӣ наметавонад бе маҳдуд бошад, ва бо мақсадҳои зидди иҷтимоӣ мавриди истифода шавад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, ки мақсад ё амали онҳо ба ғасби зӯрваронаи асосҳои сохтори конститутсионӣ, ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ, ангехтани ҳусумати наҷодӣ, миллӣ, иҷтимоӣ ва динӣ равона гардидааст, манъ менамояд.

Ҳар як ҳизби сиёсӣ метавонад танҳо дар доираи қонунҳои амалкунанда барои ҳокимият мубориза барад. Ҳизбҳои сиёсӣ, ки ташвиқоти маҳалгарой, миллатгарой, ҳусумати иҷтимоӣ ва динӣ ё ғасби

зӯроваронаи ҳокимияти конститусиониро пайгири менамоянд, мувофиқи қонун манъ карда шудаанд. Таҷрибаи солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон собит месозад, ки ҳизбҳои сиёсӣ бо манипулятсияи манфиатҳои миллӣ, иҷтимоӣ ва динӣ паёмдҳои хатарзо барои рушди сиёсӣ дошта метавонанд.

Дар ҷомеаи муосир ҳизбҳои сиёсӣ унсури асосии низоми сиёсӣ ва қисми ҷудонопазири муносибатҳои сиёсӣ ба ҳисоб мераванд. Низоми мавҷудаи сиёсиву ҳуқуқӣ дар кишвар дорои нуруи мутобиқшавӣ буда, метавонад бо тағйироту дигаргуниҳои муҳит мувофиқ гардад. Яке аз масъалаҳои муҳим дар доираи низоми сиёсиву ҳуқуқӣ ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои мавҷудаи бисёрҳизбӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити имрӯза бисёрҳизбӣ дар кишвар бо як қатор проблемаҳо рӯ ба рӯ шудааст, ки ба қатори онҳо метавон нокифоягии сатҳи ҳамкории ҳизбҳои сиёсӣ ва мақомоти ҳокимиятӣ, масъалаи эътимоднокии электоралӣ, сатҳи пасти гуфтугӯи байниҳизбӣ, нокифоягии рушди оппозитсияи сиёсиро ворид намуд.

Дар Тоҷикистони муосир бисёрҳизбӣ на шаҳодати фаъолнокии мустақили ҷомеа, балки натиҷаи саъю кӯшиши мақсадноки давлат аст, ки самтгирии модернизатсияи босуръати сиёсиро пеша намуда, меҳодад фазои сиёсии бонизом ва идорашавандаро бунёд намояд.

Даҳолати ҳизбҳои сиёсӣ ба фаъолияти мақомотҳои давлатӣ ва инчунин шахсони вазифадори давлатӣ қобили қабул нест. Инро метавон на танҳо ҳамчун омезиши вазифаҳои давлатӣ ва вазифаҳои ҷамъиятӣ, балки ҳамчун риоя нагардидани тартиботи амалнамоии низоми ҳокимият ва азҳудкунии ваколатҳои ҳокимиятӣ, ки ба ҳизбҳо тааллуқ надоранд, арзёбӣ намуд. Қайд намудан зарур аст, ки кафолати амалинамоии муқаррароти конститусионӣ оид ба бисёрҳизбӣ, баробарии ҳизбҳо дар назди қонун бояд маҳдуднамоии даҳолат ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ аз тарафи мақомотҳои ҳокимиятӣ бошад. Барои давлат нисбат ба ҳизбҳо риоя намудани чунин принципҳои конститусионӣ, ба монанди баробарӣ ва легитимият муҳим аст.

Муттаҳид намудани одамон дар ҳизбҳои мухталиф ба рушди сиёсии ҳуди одамон мусоидат намуда, ба онҳо дар фаҳми ҳолатҳои мухталифи сиёсӣ кӯмак менамояд. Мусаллам аст, ки ташаккули бисёрҳизбӣ дар ҷомеа бо мавҷудияти муборизаи доимӣ, ҷустуҷӯи доимии роҳҳои бехтар намудани ҳаёти оммаи мардум, роҳ надодан ба эҳсосоти “монархияи мутлақ” –и ҳокимият тавсиф карда мешавад. Ҳокимият ба таври доимӣ назоратро эҳсос менамояд, ки ба самаранокии фаъолияти сохторҳои ҳокимиятӣ мусоидат менамояд.

Хусусияти барномаҳои ҳизбҳои кишвар аз хусусиятҳои рушди Тоҷикистон бармеояд. Дар шароити имрӯза қисми таркибии барномаи тамоми ҳизбҳо аз мақсадҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ иборат аст.

Дар зербоби сеюми боби дююм - **“Масъалаҳо ва дурнамои рушди системаи бисёрхизбӣ дар раванди демократии Тоҷикистони муосир”** масъалаҳои мухталифи дурнамои рушди бисёрхизбӣ дар Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Зикр карда шудааст, ки хусусияти муайянкунандаи рушди ҷамъиятӣ-сиёсии ҷомеаи тоҷик дар шароити имрӯза ташаккули бисёрхизбӣ ба ҳисоб меравад. Дар давраи соҳибистиклолӣ миқдори ҳизбҳои сиёсӣ аз ҳисоби таъсиси ҳизбҳои нав ва тариқи ҷудогардии ҳизбҳо ба ниҳодҳои нави мустақил афзоиш ёфтааст.

Раванди ташаккули низоми демократии бисёрхизбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон идома дорад. Дар шароити Тоҷикистон муқаррароти ҳуқуқи байналхалқӣ, Конститутсия ва дигар қонунҳои кишвар, ки таъсиси озод ва фаъолияти ҳизбҳо ҳамчунин баъзе маҳдудиятҳоро дар ин самт асоснок менамоянд, ба таври зарурӣ риоя мегарданд. Ҳамин тариқ, мавқеи ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ тадриҷан мустақкам мегардад.

Низоми бисёрхизбӣ дар Тоҷикистон марҳилаи мураккаби рушдро паси сар менамояд. Дар шароити имрӯза дар кишвар 7 ҳизби сиёсӣ - Ҳизби аграрии Тоҷикистон (ҲАТ), Ҳизби демократии Тоҷикистон (ҲДТ), Ҳизби коммунистии Тоҷикистон (ҲКТ), Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон (ҲХДТ), Ҳизби ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон (ҲИИТ), Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон (ҲСТ) ва Ҳизби сотсиал-демократии Тоҷикистон (ҲСДТ) фаъолият менамоянд.

Дар шароити имрӯза ҲХДТ ҳизби ҳукмрон буда, аксарияти вазифадорони сатҳи олии давлатӣ аз ҳизби мазкур ба ҳисоб мераванд. Аз 6 ҳизби сиёсӣ танҳо ҲСДТ фаъолияти дақиқи оппозитсиониро пеш бурда, мавқеи алтернативии худро нисбати проблемаҳои мухталифи ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар пешниҳод менамояд. Фаъолияти 5 ҳизби сиёсӣ боқимонда – ҲАТ, ҲДТ, ҲКТ, ҲИИТ, ҲСТ асосан бо муносибати садоқат ба ҳокимият ва мубоҳан садоқатмандии ҳокимият ба онҳо тавсиф карда мешавад.

Яке аз монетаҳои асосии ошкоргардии неруи ҳизбҳои сиёсӣ Тоҷикистон низоми интиҳоботии мажоритарӣ-мутаносиб баромад менамояд, ки дар доираи он аз 63 нафар - миқдори умумии депутатҳои Маҷлиси намояндагон (паллатаи поёнии парламенти миллӣ) танҳо 22 нафар мувофиқи рӯйхати ҳизбӣ интиҳоб гардида, 41 нафари дигар аз ҳавзаҳои интиҳоботии якмандата интиҳоб карда мешаванд. Дар ин ҳавзаҳои интиҳоботии якмандата дар интиҳоботи парламенти баҳсҳои пешазинтиҳоботӣ, асосан, на байни намояндагони ҳизбҳои сиёсӣ, балки байни шахсони шинохтаи пешбаринамудаи ҷомеаҳои маҳаллӣ сурат мегирад.

Аксарияти хизбҳои сиёсӣ дар кишвар, асосан, дар марҳилаҳои пешазинтихоботӣ фаъол мегарданд. Аз ин хотир, арзёбии заминаи идеологии онҳо мушкул ва мураккаб аст. Интихоби чунин услуби фаъолият, аз бисёр чанба, аз маҳдудияти захираҳои молиявӣ ва моддиву техникӣ, нарасидани нуруи зеҳнӣ ва ҷой надоштани роҳбарии сиёсӣ-маъмурии аксарияти хизбҳои сиёсӣ вобаста аст.

Яке аз омилҳои муҳими рушди бисёрхизбӣ рақобати байни хизбҳои сиёсӣ аст, ки ба бадастории ҳокимияти сиёсӣ равона карда шудааст. Хизбҳои сиёсӣ бо рақобатнокии худ ниҳодҳои шуморида шуданд, ки метавонанд ҳолати навро дар сиёсат ворид кунанд ва чун ташаббускори навоарӣ бошанд. Метавон гуфт, ки ба монанди тарҳи бозории иқтисодӣ тарҳи хизбии демократия, ки ба плюрализми сиёсӣ ва муборизаи рақобатнок барои ҳокимияти давлатӣ асос ёфтааст, чун арзиши бунёдии ҷаҳони имрӯза ҳисобида шудаанд. Дар шароити Тоҷикистон танҳо ҲСДТ дар ҳалли масъалаҳои гуногун, махсусан ҳуқуқӣ бо хизби ҳукмрон рақобат менамояд, лекин чунин рақобат нобаробар буда, одатан бо ғолибияти хизби ҳукмрон ба итмом мерасад. Хизбҳои дигари Тоҷикистон хизбҳои “кисагӣ” буда, бо тамоми сиёсати хизби ҳукмрон ҳамфикр мебошанд. Аз ин хотир, рақобати байни хизбҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон дар сатҳи паст қарор дошта, қариб, ки мушоҳида намегардад. Албатта, бо чунин муносибат дар кишвар бисёрхизбии воқеӣ ташаккул намеёбад.

Омили дигари рушди низоми бисёрхизбӣ иштироки фаъоли мардум дар ҳаёти сиёсӣ мебошад. Он чихати масъала муҳим мегардад, ки то кадом андоза дар доираи низоми сиёсӣ ва низоми бисёрхизбӣ иштироки озодона ва муборизаи фаъол барои расидан ба ҳокимият ҷой дорад. Дар ин маврид нақши хизби ҳукмрон муҳим мегардад. Хусусан он чихати масъала муҳим аст, ки барои муборизаҳои сиёсӣ хизби ҳукмрон то кадом сатҳ аз манбаъҳои маъмури истифода менамояд. Дар мавриди иштироки сиёсӣ инчунин ҳолати фаъолнокии хизбҳои оппозитсионӣ низ муҳим мебошад. Албатта, дар ҳамаи низомҳои бисёрхизбӣ иштироки фаъол ва рақобатноки хизбҳои сиёсӣ яқинан ба назар намерасанд. Зикр намудан зарур аст, ки фарқияти фаъолнокии хизбҳои сиёсӣ дар низомҳои бисёрхизбӣ ба ҷиғунагии таҳкими низоми демократӣ таъсири худро мегузорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироки сиёсии оммаи мардум на он қадар назаррас аст. Интихоботи солҳои охир, фаъолияти хизбҳои сиёсӣ, шароит ва озодии фаъолият дар самти фаъолнокии сиёсии оммаи мардум ба таври манфӣ таъсир расонидаанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар шароити имрӯзаи кишвар дар фаъолияти хизбҳо чандон навъоварино мушоҳида намудан имкон надорад.

Омили дигари муҳими нақшгузории низоми бисёрхизбӣ дар мустаҳкамшавии демократия ин дорои субот будани низоми хизбӣ аст.

Танҳо низоми босуботи бисёрҳизбӣ метавонад дар мустаҳкамшавии демократия нақш гузорад. Дар ин маврид зарур аст, ки ҳизбҳои сиёсӣ меъёрҳои муқарраршудаи ҷаҳлият, меъёрҳои муносибати созанда ва рақобати солихро ба роҳбарӣ гиранд.

Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ дар Тоҷикистон бархӯрди идеологӣ миёни ҳизбҳои сиёсӣ яке аз омилҳои зуҳури низои сиёсӣ дар кишвар гардида буд, ки боис шуда буд то боварии мардум ба низоми демократӣ дар он замон коҳиш ёбад. Танҳо суботи комил ва қонунмехвари низоми бисёрҳизбӣ метавонад шароити мустаҳкамшавии низоми демократиро фароҳам созад.

ХУЛОСА

I. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи илмии масъалаи бисёрҳизбӣ дар таҳкими демократия чунин хулоса ва тавсияҳо зарур доништа мешаванд:

1. Дар шароити тағйирпазирии низоми сиёсӣ дар фазои сиёсии муосир яке аз масъалаҳои мураккаб ва пуриштилофҷустуҷӯи шаклҳои нави муносибатҳои тарафайни ҳокимият ва ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун иштирокчиёни асосии равандҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала, махсусан дар шароити ташаккул ва инкишофи низоми бисёрҳизбӣ, ки ҳанӯз ноустувор ва беқувват аст, шиддатнок мегардад. [1–М].

2. Ҳизбҳо, чун қоида, “бозингарони” ҷаҳл ва самаранок дар сахнаи интиҳобот буда, дар доираи ҷаҳлияти худ номзадҳоро омода менамоянд, дастгирии сиёсӣ ва технологияи маъракаи интиҳоботиро таъмин менамоянд. Ҳизбҳои сиёсӣ ба таври назаррас тағйирпазирии ҷаҳли сиёсатро таъмин намуда, имкониятҳои навро барои таъсири шахрвандон, гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ба ҳокимият бунёд менамудаанд. [3–М].

3. Аз назари сохтори сиёсии кишвар, бисёрҳизбӣ дар қатори гуногунии идеологӣ яке аз шаклҳои плюрализми сиёсӣ баромад менамояд, ки ҳамчун принсипи асосии сохтори демократӣ хизмат менамояд. Гуногунии сиёсӣ одатан ҳамчун плюрализми сиёсӣ баррасӣ мешавад. Дар чунин ҳолат гуногунии сиёсӣ ва плюрализми сиёсӣ муродиф ҳисобида мешаванд, зеро он аз калимаи латинии plurialis гирифта шуда, маънои сершуморро дорад. [2–М].

4. Дар шаффофияти ҷаҳлияти ҳокимият ва ҳисоботдиҳанда будани он дар назди ҷомеа бисёрҳизбӣ мавқеи хоса дорад. Чунин мешуморем, ки мавҷудияти ҳизбҳои сершумор дар доираи низоми бисёрҳизбӣ дар шаффофияти ҷаҳлияти ҳокимият мусоидат менамояд. Чунин шаффофият дар ҳолате имконпазир мегардад, ки ҳизбҳои сиёсии мавҷуда ба таври воқеӣ ҷаҳлият намуда, дар ҳолати ҷой доштани

камбудӣ ва норасоӣҳо дар фаъолияти ҳокимият, аз он дарак дода, баҳри баргараф намудани онҳо кӯшиш намоянд. [5–М].

5. Низоми бисёрҳизбӣ дар ташаккул ва инкишофи оппозитсия мусоидат менамояд. Бисёрҳизбӣ ва мавҷудияти оппозитсия ҳамеша ҳамчун аломати муҳими демократия эътироф мегардад. Нақши бисёрҳизбӣ, аз бисёр ҷиҳат, бо сохтори сиёсии кишвар, навъи низоми интихоботӣ, тарҳи идоракунии муайян карда мешавад. Омӯзиши низоми бисёрҳизбӣ ва фаъолияти нерӯҳои оппозитсионӣ имконият медиҳад, ки хусусиятҳо ва қонуниятҳои ташаккули бисёрҳизбӣ ва оппозитсия ошкор карда шавад. [3–М].

6. Ба роҳ мондани бисёрҳизбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо равандроӣ бозсозӣ, бо таъсиси иттиҳодияҳо ва клубҳои сиёсии ғайрирасмӣ, ҳаракатҳои алтернативӣ дар дастгирии бозсозӣ, ошкорбаёнӣ, пешбурди ислоҳоти демократӣ алоқаманд аст. Дар таркиби ин созмонҳо, асосан, намоёндогони зиёӣён, ҷавонон, ки гузаронидани ислоҳоти демократиро талаб менамоянд, муттаҳид мегарданд. Ҳизбҳои сиёсӣ дар заминаи мақсадҳои барномавӣ, оинномаҳо ва вазифаҳои асосӣ пайдо гардидаанд. [4 -М].

7. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҷанбаҳои муҳими раванди демократикунони низоми сиёсӣ гузариш аз низоми якҳизбӣ ба низоми бисёрҳизбӣ ба ҳисоб мерафт, ки дар шароити ҷомеаи шахрвандии рушднакарда, мавҷуд набудани анъанаҳои демократӣ амалӣ гардидааст. Илова бар ин, бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон баъд аз ҷанги шахрвандӣ рушд намудааст, ки як қатор гурӯҳҳои этникиву минтақавӣ бо ҳизбҳо ва ҳаракатҳои худ элитаи сиёсиро ташаккул дода, ҳаракатҳо ва ҳизбҳои дигар дар қанор монданд. [2–М].

8. Дар солҳои 90-уми асри ХХ созмонҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ нашрияҳои худро таъсис доданд, ки дар саҳифаҳои он масъалаҳои муҳталифи ҷамъиятиро баррасӣ менамуданд, оммаи мардумро ба муборизаи ошкоро даъват намуда, рӯз ба рӯз вазъияти сиёсиро шиддатнок мекарданд. Дар ин самт метавон рӯзномаҳои “Адолат”, “Ҷароғи рӯз”, “Растохез”, “Сухан”, “Ҷавонони Тоҷикистон”-ро метавон қайд намуд. [1–М].

9. Ҳодисаву равандроӣ солҳои 90-ум ба таври дақиқ мавқеи зиддикоммунистии ҲДТ, ҲНИТ, ҳаракатҳои “Растохез” ва “Лаъли Бадахшон”-ро нишон доданд. Зери нуқоби мубориза бо ҲКТ ин нерӯҳо ба ғасби ҳокимияти давлатӣ ва сиёсӣ кӯшиш менамуданд. Лекин ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии демократӣ, ки иродаи сиёсии аъзои худро ифода менамоянд, тариқи намоёндогони худ, аъзо ва тарафдорон дар мақомотҳои давлатӣ ба ғасби ҳокимият кӯшиш менамоянд. [6–М].

10. Дар шароити имрӯза ХХДТ ҳизби ҳукмрон ба ҳисоб меравад ва аксарияти вазифадорони сатҳи олии давлатӣ аъзои ҳизби мазкур ба ҳисоб мераванд. Аз 6 ҳизбҳои сиёсии дигар танҳо ҲСДТ фаъолияти оппозитсиониро пеш бурда, мавқеи алтернативии худро нисбати проблемаҳои мухталифи ҷомеа пешниҳод менамояд. Фаъолияти 5 ҳизби сиёсии боқимонда – ҲАТ, ҲДТ, ҲКТ, ҲИИТ, ҲСТ асосан бо муносибати содиқона ба ҳокимият ва мутобиқан садоқатмандии ҳокимият ба онҳо тавсиф карда мешавад. [4–М].

11. Бунёди асосҳои легитимии фаъолияти ҳизби сиёсии характери динидошта боиси мавҷудият ва ҳамкориҳои беназири ҳизбҳои сиёсии мухталиф гардид. Ҳамин тариқ, солҳои 1998-2015 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои нави сиёсӣ ягона кишваре ба ҳисоб мерафт, ки дар он ба таври қонунӣ ҳизби сиёсӣ бо идеологияи исломӣ амал менамуд. Соли 2015 роҳбарияти ҲНИТ барои иштирок дар балвои ноқоми сентябрӣ гунаҳкор доништа шуда, фаъолияти он аз тарафи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шуд. Ҳамин тариқ, муборизаи давлатдорӣ миллии дунявӣ ва динӣ дар Тоҷикистон ба итмом расид. [5–М].

12. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироки сиёсии оммаи мардум на он қадар назаррас аст. Интиҳоботҳои солҳои охир, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, шароит ва сатҳи озодии фаъолият ба фаъолнокии сиёсии оммаи мардум ба таъсири манфӣ расонидаанд. Оммаи мардум на ба ҳизб ва на ба интиҳобот, ки яке аз унсурҳои асосии демократия ба ҳисоб меравад, чандон бовар надоранд. [8–М].

II. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Фаъолнокии ҳизбҳои сиёсӣ, пеш аз ҳама, аз фазои сиёсӣ ҳуқуқи кишварҳо вобаста аст. Дар шароити Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ба такмил ниёз доранд, зеро як қатор муқаррароти он ба рушди бисёрҳизбӣ дар кишвар ва таҳкими демократия мувофиқ нестанд. Аз ин хотир, дар шароити имрӯза зарур аст, ки бо назардошти рушди минбаъдаи низоми бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон ба қонунҳои танзимкунандаи фаъолияти ҳизбҳо тағйироту иловаҳо ворид шавад.

2. Яке аз омилҳои асосии рушди бисёрҳизбӣ мавҷудияти бисёрҳизбӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 7 ҳизби сиёсӣ амал мекунад, лекин фаъолияти онҳо ба рушди минбаъдаи бисёрҳизбӣ на он қадар мусоидат менамояд. Аз ин хотир, зарур аст ки фаъолнокии ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи низоми сиёсӣ таъмин карда шуда, онҳо ҳамчун ҳизбҳои оппозитсионӣ нисбат ба ҳизби ҳукмрон фаъолият карда тавонанд.

3. Яке аз омилҳои муҳими рушди бисёрҳизбӣ рақобати байни ҳизбҳои сиёсӣ аст, ки ба хоҳири ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ равона шудааст. Ҳизбҳои сиёсӣ бо рақобатнокии худ ниҳодҳое

шуморида шуданд, ки метавонанд ҳолати навро дар сиёсат ворид кунанд ва чун ташаббускори навоарӣ бошанд. Аз ин хотир, ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистонро зарур аст, ки принципи рақобатро ба роҳбарӣ гирифта, дар ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ фаъолона иштирок намоянд.

4. Яке аз самтҳои асосии фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ иштироки онҳо дар парламенти кишвар ба ҳисоб мервад. Таҳлили фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон нишон медиҳад, ки на ҳамаи ҳизбҳо дар ин раванд фаъолона ширкат меварзанд, зеро дар парламенти кишвар дар асоси интихоботи озод ва шаффоф миқдори зарурии овозхоро ба даст наовардаанд. Чунин ҳолат ба моҳияти бисёрҳизбӣ ҳамчун ниҳоди раванди демократикунонӣ мувофиқ нест. Аз ин хотир, зарур аст ки дар кишвар ҳизбҳои сиёсӣ фаъол гардида, дар рушди бисёрҳизбии воқеӣ саҳмгузор бошанд.

5. Рушди ҳизбҳои сиёсӣ ва ворид гардидани онҳо ба мақомоти намояндагии кишвар, пеш аз ҳама, аз муносибати оммаи мардум, махсусан ҷавонон ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ вобаста аст. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар шароити имрӯза як навъ нобоварии оммаи мардум, махсусан, ҷавонон ба фаъолияти ҳизбҳо ба миён омадааст, ки барои бартараф кардани он фаъолгардии ҳизбҳои сиёсӣ дар самти рушди шури сиёсии оммаи мардум зарурат дорад.

ИНТИШОРИ ДОВГАЛАБИ ДАРЁФИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризишавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

[1–М]. Саидова М.А. Нақши низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ [Матн] / М.А. Саидова // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои фалсафӣ. – Душанбе, 2022. № 2 (6). – С.94-100. ISSN 2710 - 4672

[2–М]. Саидова М.А. Ташаккули низоми бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон [Матн] / М.А. Саидова // Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, - 2020.-№3 (011).-С.158-163 ISSN 2076-2569.

[3–М]. Саидова М.А. Омилҳои самаранокии низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими демократия [Матн] / М.А. Саидова // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2021.-№ 3 (88). – С. 173-181. ISSN 2411-1945

[4–М]. Саидова М.А. Мақоми бисёрҳизбӣ дар низоми сиёсии замони муосир [Матн] / М.А. Саидова // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,

бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2022.-№ 3 (92). – С. 137-142. ISSN 2411-1945.

[5–М]. Акмалова М.А. Саидова М.А. Муносибатҳои тарафайни ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳокимияти давлатӣ дар шароити Тоҷикистон / М.А. Акмалова, М.А.Саидова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. № 10. –С. 223-235. ISSN 2413-5151.

II. Мақола ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаи маводи конференсияҳо

[6–М]. Саидова М.А. Мақом ва нақши менечменти сиёсӣ дар ҷомеаи муосир // Конфронси 16-уми олимони ва муҳаққиқони ҷавони вилоят баҳшида ба 20-солагии қабули Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Хучанд, 2016. –С. 98-101.

[7–М]. Саидова М.А. Идораи давлатӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ // Конференсияи илмию амалии олимони ҷавон, аспирантон, унвонҷӯён ва магистрантони ДДҲБСТ. Хучанд, 2016. – С. 67-69.

[8–М]. Саидова М.А. Ташаккули низоми бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон // Конференсияи анъанавии илмӣ – амалии олимону профессорон ва муҳаққиқони ҷавон таҳти унвони “Рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар низоми ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ” (22-25.04.2020, ДДҲБСТ).–Хучанд. 2020. - С.163-165.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Саидова Малика дар мавзуи «Бисёрхизбӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди равандроҳои демократӣ дар Тоҷикистони муосир» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯйи ихтисоси 23.00.02 – Ниҳодҳо, равандроҳо ва технологияи сиёсӣ

Калимаҳои калидӣ: хизб, низоми хизбӣ, бисёрхизбӣ, интихобот, парламентаризм, фраксия, низоми интихоботӣ, идеологияи сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳокимияти сиёсӣ, шаффофият, оппозитсияи сиёсӣ

Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсиониро омӯзиш, таҳлил ва натиҷагирӣ ташаккул ва инкишофи бисёрхизбӣ дар таҳкими демократикунонӣ ташкил медиҳад.

Ба сифати асосҳои методологӣ дар раванди таҳқиқот методҳои таҳлили сиёсӣ, методҳои системавӣ ва таърихӣ истифода шудааст. Дар раванди омӯзиши масъала, муаллиф ба як қатор таҳқиқоти назариявии муҳаққиқони сиёсӣ ва ҳуқуқӣ таъя намудааст. Инчунин, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ аз натиҷаи коркардҳои назариявии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, аз он ҷумла таҳқиқоти наватрин пешниҳод ва ҷамъбасти карда шудаанд, ки дар асоси онҳо, муаллиф ҷамъбасти назарияҳо, ҳулосаҳои нав, тавсияҳои амалиро пешниҳод намудааст.

Навгониҳои илмӣ дар таҳқиқот аз мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот бармеоянд. Ташаккул ва инкишофи бисёрхизбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шуда, монетаҳо ва масъалаҳои ҷойдошта ошкор карда шудаанд. Ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва таҳаввулотҳои низоми бисёрхизбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шуда, баҳогузорӣ гардидаанд. Робита ва ҳамкории байни хизбҳои сиёсӣ таҳлил гардида, дар ин замина вазъият ва дурнамои рушди бисёрхизбӣ ҳамчун ниҳоди ташаккулдиҳанда ва барқарорсозандаи ҳокимияти сиёсӣ ошкор гардидааст ва мавриди баҳогузориҳои объективӣ қарор дода шудааст. Рақобати байни хизбҳои сиёсӣ, ки ба бадастории ҳокимияти сиёсӣ равона гардидааст, таҳлил гардида, рақобатнокии онҳо ҳамчун ниҳод баррасӣ шудааст, ки метавонанд ҳолати навро дар сиёсат ворид кунанд ва ҷун ташаббусқори навоарӣ бошад.

Ҷамъбасти назария ва тавсияҳои муаллифро метавон бо мақсадҳои таълимӣ ва фаъолияти хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва инчунин як қатор мақомоти идораҳои давлатӣ мавриди истифода қарор дод. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур инчунин барои дарки ҳамаҷонибаи нақш ва мақоми хизбҳои сиёсӣ, бартарҳои низоми бисёрхизбӣ дар низоми сиёсӣ, вазъия ва дурнамои рушди бисёрхизбӣ дар шароити Тоҷикистон мусоидат менамояд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Саидовой Малики на тему «Многопартийность как важный фактор развития демократических процессов в современном Таджикистане» на соискание степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – Институты, процессы и политические технологии

Ключевые слова: партия, партийная система, многопартийность, выборы, парламентаризм, фракция, избирательная система, политическая идеология, общественные объединения, демократическое общество, политическая власть, прозрачность, политическая оппозиция

Основной целью диссертационного исследования является изучение, анализ и оценка формирования и развития многопартийности в условиях укрепления демократизации.

В качестве методологической базы в исследовательском процессе использовались методы политического анализа, системный и исторический методы. В процессе изучения вопроса автор опирался на ряд теоретических трудов политико-правовых исследователей. Также в диссертационном исследовании были представлены и обобщены результаты теоретических исследований отечественных и зарубежных исследователей, в том числе новейшие исследования, на основании которых автор представил обобщение теорий, новые выводы и практические рекомендации.

Научная новизна исследования вытекает из целей и задач исследования. Изучено становление и развитие многопартийности в Республике Таджикистан, выявлены препятствия и существующие проблемы. Рассмотрены и оценены теоретические аспекты формирования и эволюции многопартийности в Республике Таджикистан. Проанализированы отношения и сотрудничество между политическими партиями, на этой основе выявлены и объективно оценены состояние и перспективы развития многопартийности как формирующего и восстанавливающего института политической власти. Анализируется конкуренция между политическими партиями, направленная на достижение политической власти, и рассматривается их конкурентоспособность как институт, способный привести новую ситуацию в политику как инициатор новшеств.

Итоги теории и рекомендаций автора может быть использовано в образовательных целях и в деятельности политических партий, общественных объединений, институтов гражданского общества, а также ряда органов государственной власти. Данное диссертационное исследование также способствует всестороннему пониманию роли и места политических партий, преимуществ многопартийности в политической системе, состоянии и перспектив развития многопартийности в условиях Таджикистана.

ANNOTATION

on the abstract of the dissertation of Saidova Malika on the topic “Multi-party system as an important factor in the development of democratic processes in modern Tajikistan” for the degree of candidate of political sciences in the specialty 23.00.02 - Institutions, processes and political technologies

Key words: party, party system, multi-party system, elections, parliamentarism, faction, electoral system, political ideology, public associations, democratic society, political power, transparency, political opposition.

The main purpose of the dissertation research is to study, analyze and evaluate the formation and development of a multi-party system in the context of strengthening democracy.

As a methodological basis in the research process, the methods of political analysis, systemic and historical methods were used. In the process of studying the issue, the author relied on a number of theoretical studies of political and legal researchers. Also, in the dissertation research, the results of theoretical studies of domestic and foreign researchers were presented and summarized, including the latest research, on the basis of which the author presented a summary of theories, new conclusions and practical recommendations.

Scientific innovations in research come from the goals and objectives of the research. The formation and development of a multi-party system in the Republic of Tajikistan was studied, obstacles and existing problems were identified. Theoretical aspects of the formation and evolution of a multi-party system in the Republic of Tajikistan are considered and evaluated. Relations and cooperation between political parties are analyzed, in this context the state and prospects for the development of a multi-party system as a formative and restoring institution of political power are identified and objectively assessed. The competition between political parties aimed at the exercise of political power is analyzed, and their competitiveness is considered as an institution that can bring a new situation to politics as an initiator of innovation.

A summary of the author's theory and recommendations can be used for educational purposes and activities of political parties, public associations, civil society institutions, as well as a number of government bodies. This dissertation research also contributes to a comprehensive understanding of the role and place of political parties, the advantages of a multi-party system in the political system, the situation and prospects for the development of a multi-party system in Tajikistan.

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ПРАВА БИЗНЕСА И ПОЛИТИКИ**

На правах прописи

**УДК: 329.1.6 (575.3)
ББК: 66.61 (2) (2 точки)
С-20**

САИДОВА МАЛИКА АБДУРАСУЛОВНА

**МНОГОПАРТИЙНОСТЬ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР
РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ
В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени кандидата
политических наук по специальности 23.00.02. –
Политические институты, процессы, технологии**

Диссертация выполнена на кафедре политологии Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

Научный руководитель:	Акмалова Мунира Абдунабиевна – доктор политических наук, профессор, декан факультета политологии и международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики
Официальные оппоненты:	Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиология, профессор, мудири шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи Баҳоваддинови АМИТ Муродова Гулчехра Рузибоевна – кандидат политических наук, доцент, заведующая кафедрой международных отношений Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки
Ведущая организация:	Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Защита состоится «28» июня 2024 года в «15⁰⁰» часов на заседании Диссертационного совета 6Д.КOA–001 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус 15, www.tnu.tj, e-mail: tgnu@mail.tj. Тел. +992 919 60 69 66).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17

Автореферат разослан «___» _____ 2024 года

И.о. ученого секретаря
Диссертационного совета,
доктор исторических наук

Акрами З.И.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В современных условиях укрепление демократии является одной из важнейших проблем большинства стран, находящихся на пути построения демократического общества или объявившего демократизацию важнейшей целью своей государственности. В данном случае основная проблема проявляется в том, что как, какими путями и средствами можно укрепить демократическую систему в условиях меняющегося общества. Конечно, в этом направлении исследователи выделяют различные условия как основу для укрепления демократической системы. В частности, уделяется особое внимание институциональным особенностям укрепления демократии. Действительно для укрепления демократической системы институциональные аспекты является важнейшими.

В плане совершенствования и укрепления демократической системы считается важным, уделить внимание нескольким институциональным аспектам. В том числе, для оценки состояния укрепления демократической системы считаем необходимым всестороннее изучение и оценку состояния законодательной власти, условия функционирования судебной системы развитие и институтов исполнительной власти, развития и деятельности институтов гражданского общества и, особенно, действующую партийную систему. Особого внимания требует институциональный подход к роли разных институтов и особых политических режимов в укреплении институтов и демократических процессов.

Невозможно представить демократическую систему без структурной деятельности политических партий, определенных политических систем и их влияния на политическое формирование общества. Анализ истории появления политических партий показывает, что они имеют неразрывную связь с появлением представительских институтов, таких как парламенты, создание республиканских систем и развитие конкуренции политических сил ради обретения политического могущества.

Исторические процессы и события конца 80-х и начала 90-х годов XX столетия в Таджикистане считаются своего рода “точкой отсчёта” формирования новой государственности. Именно в этом периоде на территории нашей страны началось формирование современных демократических явлений, одним из которых считается институт многопартийности. Многопартийность считается важным свидетельством укрепления основ демократического государства, обеспечения политических прав и свобод граждан, ответственности и обязательств человека перед политическим обществом.

Многопартийность считается институтом политического пространства, с помощью которой реализуется передача интересов социального представительства и гражданского общества органам государственной

власти. Многопартийность считается одним из важнейших показателей соответствия социально-политического строя стран современной системе демократического общества.

Последние десятилетия XX века вошли в мировую историю как эпоха великих политических преобразований. В связи с этим стало важным и своевременным изучение различных политических проблем связанных с переходом институциональных демократических моделей политического строя и формирования новых политических систем в изменяющемся обществе. В ряде ситуаций указанные процессы реализованы на определенном уровне коррекции, связанные с особенностями политической культуры и институциональными традициями отдельных стран. В странах, где институциональные преобразования реализованы без учёта местных культурно-политических особенностей с течением времени произошло отторжение новых политических институтов или их замена с неофициальной политической практикой.

В данном направлении одним из важнейших проблем является соответствующее развитие политических партий и особой партийной системы, распространенных в разных странах на различном уровне. Возникновение и распространение института многопартийности считается одним из важнейших признаков эффективности политической системы общества, важным фактором укрепления демократических особенностей государственной системы, признания и соблюдения прав и свобод граждан, ответственности между государственными институтами и гражданского общества.

Развитие многопартийности содействуют выражению политических интересов и воли людей, которое считается важной предпосылкой формирования власти на основе интересов масс, прежде всего с требованиями и интересами основного электората и политического формирование особой избирательной системы. Политические партии являются важной частью системы обратной связи между представительскими органами государственной власти и населения страны. Без существования и деятельности политических партий становится невозможным реализация политики учёта интересов большинства и меньшенства.

В современных условиях и на государственном уровне и на общественном уровне постоянно подчеркивается актуальность эффективной деятельности политических партий в политической жизни страны. Процесс формирования современных партий и общественно-политических движений в Таджикистане начался в 1989-1990 годах и за истекший период появилось большое количество партий и общественных объединений. Это был особый процесс, который наравне со сходством с другими странами приобрёл и многочисленные отличия. Отличительные черты многопартийности в Таджикистане наравне с противоречиями, проявляются и в изменениях и

преобразованиях в системе социальных отношений и в государственном строе. В этом аспекте партийная и многопартийная система не была создана целенаправленно, а формировалась стихийно как результат деятельности активных элементов из представителей разных социальных, национальных, местных и региональных групп.

В изменчивых условиях политической системы в Республики Таджикистан поиск новых форм взаимоотношений власти и политических партий как основных участников политического процесса, является одним из сравнительно сложных и противоречивых проблем. Политические партии и общественные движения играют важную роль в государственных структурах. Нормальное развитие государства и социально-политических процессов зависят именно от деятельности политических партий. Данная проблема приобретает особую актуальность и ценность особенно сегодня, когда партийная система еще до конца не вошла в период нормального развития.

Политические преобразования в обществе после распада Советского Союза оцениваются по разному. Социальные проблемы обостряются и приобретают больше авантюрный характер. В политической жизни общества произошли разные изменения, в том числе формирование профессионального парламента, многопартийной системы, признание политического плюрализма, новых подходов и оценки процессов и событий. Поэтому, изучение и анализ ориентации политических партий, организаций и движений, их участие в решении разных проблем общества, их соответствие к соответствующим тенденциям демократизации жизни общества считается важным и необходимым.

Степень изученности научной темы. Исследование проблемы многопартийности считается важным фактором процесса демократизации общества в условиях новой политической реальности. В ряде исследований ученых разных времен и регионов предметом глубокого анализа стали теоретические аспекты формирования и развития политических партий, их методологические основы, партийной системы, место и роль многопартийной системы в политических процессах разных эпох развития. Процесс изучения и исследования разных проблем многопартийности и укрепление процесса демократизации можно разделить на несколько групп.

Формирование и развитие теории политических партий и методология отношения к ним рассмотрены в учениях выдающихся мыслителей в том числе Н. Макиавелли, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтескье, Ж.Ж. Руссо, А. Токвеля, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Энгельса, К. Поппера, Ю. Хабермаса, Т. Парсона, Р. Дарендорфа, П. Сорокина, Т. Джефферсона, Дж. Мэдисона, М. Вебера¹.

¹ Ниг.: Макиавелли Н. Государь. [Текст] / Н. Макиавелли. - М, 1990. - С. 19-26; Гоббс Т. «Левиафан» или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. [Текст]

Особое внимание к данной проблеме привлекли исследователи и политические деятели конца XIX – начала XX века, в том числе Г.Плеханов, П. Струве, П.Миллюков, В.Ленин, П.Аксельрод, Л.Мартов, А.Потресов, М.Родзянко, И.Гессен и др¹.

В современных условиях к проблемам формирования и развития политических партий, политической системы и их статуса в политическом процессе обратились ряд исследователей. Они уделили пристальное внимание исследованию разных сторон указанных проблем, особенно теоретико-методологических аспектов в свете новых реальностей. В данном направлении можно отметить исследования М.Дюверже, Г.Алмонда, Дж.Пауэлла, К.Строма, Р.Дальтона, Р.Арона, Л.Бурде, К.Джанда, В.Зульцбах, И.В.Котлярова, Э.Ласуэлла, Е.В.Макаренкова, Т.Парсона, Н.Ф.Саурова, М.В.Барабанова, Р.Михельса, Т.М.Шмачковой и других.²

/Т.Гоббс. ~ М., 1936. – С.43-147; Локк Дж. Два трактата о правлении. Сочинения. [Текст] / Дж.Локк. - М., 1989; Токвил А. де. Демократия в Америке. [Текст] / Токвил А. де. М., 1991. Мэдисон Дж. Федералист. Политическое эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. [Текст] / Дж. Медисон. - М., 1993; Джефферсон Т. О демократии. [Текст] / Т. Джефферсон. - СПб., 1992; Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.1-2. [Текст] /К. Поппер. - М., 1992; Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. [Текст] / Ю. Хабермас. - М., 1995; Парсонс Т. О структуре социального действия. [Текст] /Т. Парсонс. - М., 2000; Дарендорф Р. Дорога к свободе; демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. [Текст] /Р. Дарендорф //Вопросы философии. 1990, №9; Сорокин П., Социологические теории современности. [Текст] /П.Сорокин. - М., 1992; Гегель Г. Гражданское общество. Обязанность перед государством. [Текст] / Г.Гегель//Работы разных лет. Т.2. - М., 1972; Маркс К. и Энгельс Ф. Немецкая идеология. [Текст] //Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Т.3. - М., 1955.

¹ Ниг.: Плеханов Г.В. Дневник социал-демократа. [Текст] /Г.В. Плеханов. - Женева 1905; Струве П.С. Марковская теория социального развития. [Текст] / П.С. Струве. - Киев. 1906. Миллюков П.Н. Воспоминания государственного деятеля. [Текст] / П.Н. Миллюков. - Нью-Йорк, 1982; Ленин В.И. Что делать? [Текст] / В.И. Ленин // ПСС. Т.6.; Боз вай. Рассказ о II съезде РСДРП. 1903 [Текст] / В.И. Ленин // ПСС. Т.8; Боз вай. Шаг вперед, два шага назад (кризис в нашей партии). [Текст] / В.И. Ленин //ПСС. Т.8; Аксельрод П.Б. Объединение российской социал-демократии и ее задачи [Текст] / П.Б. Аксельрод // Искра. 1904. №55, 57, 68; Мартов Л. Политические партии в России. 2-е изд. [Текст] /Л.Мартов. - М., 1917.

² Ниг.: Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. Учеб.пособие. [Текст] /Г.Алмонд и др. - М., 2002; Арон, Р. Демократия и тоталитаризм. [Текст] / Р.Арон. - М., 1993; Бурдые, Л.Социология политики. [Текст] / Л.Бурдые - М., 1993; Джанда, К. Сравнение политических партий: исследования и теория [Текст] / К.Джанда // Современная сравнительная политология. - М., 1997; Дюверже, М. Политические партии [Текст] / М. Дюверже; пер. с франц. - М.: Академический Проект, 2000. –С. 78. Зульцбах, В. Основы образования политических партий. [Текст] / В. Зульцбах. - М., 2006; Котляров, И. В. Социология политических партий. [Текст] /И.В. Котляров. - Минск, 2011; Ласуэлл, Э. Правительства и политические партии в государствах Западной Европы. [Текст] /Э. Ласуэлл - М.: Изд. С.Скирмунта, 1905; Макаренков, Е.В. Политические партии и партийные системы [Текст] / Е.В. Макаренков, И.К. Харичкин. - М.: МПИ ФСБ России. – 2007; Парсонс, Т. О социальных системах. [Текст] / Т. Парсонс. - М., 2002; Сауров, Н.Ф. Партии в политической системе германского общества. [Текст] /Н.Ф. Сауров. - Липецк: ЛЭТИ. 2000; Барабанов, М. В. Роль и место политических партий современной России в формировании государственной

Другую группу источников составляют труды авторов, исследовавших различные аспекты партийных систем, особенно многопартийной системы. В этом направлении необходимо отметить исследования Л.Н.Алисова, М.И.Амосова, А.П.Галкина, Б.А.Исаева, Ю.Г.Коргунюка, И.В.Котлярова, В.А.Швейцера, В.Я.Гельмана, Г.В.Голосова, Д.С.Герасимова, А.Н.Набиева и других.¹

В другую группу использованной литературы входят труды, посвященные изучению процесса формирования и развития политических партий, правовых предпосылок их политической деятельности в условиях изменения общественно-политических отношений, особенно в период политического перехода в Республики Таджикистан. К этой группе относятся исследования Б.Шокирова, А.Мамадкаримова, В.Набиева, В.Амелина, А.Абдукадырова, А.Н.мамадова, М.А.Олимова, С.И. Шарипова, Р.Заирова, В.М.Зайченко и других.²

Вопросы изменения политической системы, формирования новых общественных отношений, демократизации политических процессов, развития парламентаризма, являющего предпосылкой формирования политических партий и новой партийной системы в условиях Республики

власти [Текст] / М.В. Барабанов // Социально-гуманитарное знание. – 2006. – № 5; Михельс, Р. Социология политических партий в условиях демократии: Главы из книги [Текст]/ Р. Михельс // Диалог. 1990. № 3; Шмачкова, Т.В. Мир политических партий [Текст]/Т.В. Шмачкова // Полис. 1992. № 1, 2.

¹ Ниг.: Алисова, Л.Н. Партийная система [Текст] / Л.Н. Алисова // Политическая энциклопедия в 2 т.: т. 2. – М., 1999; Амосов, М.И. Многопартийность: опыт демократических стран и его значение для России. [Текст] /М.И. Амосов. - СПб.: Прогресс, 1998; Галкин, А.П. Политические партии и партийные системы // Актуальные проблемы современной политической науки. В 2 ч. [Текст] /А.П. Галкин. - Волгоград: Принт. – 2007; Исаев, Б.А. Теория партий и партийных систем. 2-е изд., испр. и доп. [Текст] / Б.А. Исаев. - М.: Юрайт, 2016; Коргунюк, Ю.Г. Становление партийной системы современной России. [Текст] / Ю.Г. Коргунюк. - М.: Фонд ИНДЕМ, Московский городской педагогический университет, 2007; Котляров, И.В. Феномен многопартийности в современном белорусском обществе. [Текст] / И.В. Котляров. –Минск, 2009; Швейцер, В.Я. Многопартийность: перемены на западном фронте. [Текст] /В.Я. Швейцер. – М., 207; Гельман, В.Я. О становлении российской партийной системы и практиках политических коалиций. [Текст] /В.Я. Гельман. // Полис, 2007. №3; Голосов Г.В. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации. [Текст] /Г.В. Голосов. // Полис, 1998. № 1; Герасимов Д.С. Многопартийность в условиях переходных систем: автореф. дис. ... канд. полит. наук. [Текст] - М., 2009.

² Ниг.: Шокиров, Б., Махмадкаримов, А. Возникновение политических партий и движений в Таджикистане и их деятельность (1989-1992г) [Текст] / Б.Шокиров, А. Махмадкаримов. – Душанбе, 1999; Набиев, В. Созмонҳои ҷавонон дар Тоҷикистон. [Матн]/ В. Набиев. -Душанбе, 1995; Амелин, В. Межнациональные конфликты в республиках Средней Азии и роль общественных движений и политических партий в их разрешении (вторая половина 80-х начало 90-х гг.). [Текст] /В.Амелин. -М., 1992; Абдукадыров, А. Освещение общественно-политической жизни Таджикистана на страницах русскоязычной прессы (1990-1995гг.). [Текст] / А. Абдукадыров. - Душанбе, 1997.

Таджикистан отражены в трудах И.Р.Абдуллаева, Ш.Р.Ахмедова, Г.Н.Зокирова, О.Каримова, С.Кенджаева, Р.Г.Курбанова, Г.Р.Муродовой, В.М.Набиева, Л.Ш.Сафарова, И.Усманова, С.Ш.Шарипова и других.¹

И наконец анализ, ценные выводы и рекомендации по рассматриваемой проблеме нашли свое отражение в трудах и выступлениях Эмомали Рахмона – Основоположника мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан. Он уделяет особое внимание различным проблемам политических процессов Таджикистана, в том числе проблемам демократизации и многопартийности.²

По проблемам политических партий и многопартийной системы опубликованы большое количество трудов, где исследованию подвергнуты разные аспекты рассматриваемой темы. Однако в существующей литературе в должной мере не рассмотрена непосредственно проблема многопартийности и её непосредственное влияние на политический процесс современного Таджикистана. Поэтому мы решили подвергнуть глубокому

¹ Ниг.: Абдуллоев, И.Р. Возникновение и развитие общественно-политических движений Республики Таджикистан в конце 80-х – начало 90-х годов: дисс. ...кан. полит. наук. [Текст] – Душанбе, 2000; Ахмадов, Ш.Р. Демократический режим: специфика становления и развития: на примере Республики Таджикистан: дисс. ...канд. пол. наук. [Текст] – Душанбе, 2011; Каримов, О. Политическое состояние Таджикистана. [Текст] /О. Каримов. - Худжанд, 2007; Кенчаев, С. Табаддулоти Тоҷикистон. Ҷ. 1[Матн]/ С. Кенчаев. – Душанбе, 1993. –С. 145; Курбонов Р.Г. Политические партии в Республике Таджикистан: становление, проблемы, прогноз: дисс. ...кан. полит. наук. [Текст] – Душанбе, 2014; Муродова Г.Р. Политические партии в условиях трансформации общества: опыт Таджикистана. Дисс.кан. полит. наук. [Текст] / Г.Р. Муродова. – Душанбе, 2012; Набиев, В. Созмонҳои ҷавонон дар Тоҷикистон. [Матн]/В. Набиев. - Душанбе, 1995; Боз вай. Сулх, ризоият, ваҳдат. [Матн]/ В.Набиев. –Худжанд: “Хуросон”, 2007; Боз вай. Политические партии Таджикистана. [Текст] / В. Набиев. - Душанбе, 2002; Олимов, К. Демократический процесс становится устойчивым. [Текст]/ К. Олимов. - Душанбе, 1998; Сафаров Л.Ш. Избирательная система в Таджикистане: проблемы и перспективы ее совершенствования. [Текст] / Л.Ш. Сафаров // «Таджикистан и современный мир» 2012. №1. (30); Усманов, И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол. [Матн]/ И.Усманов. - Худжанд, 2003; Шарипов С.И. Демократизация политических процессов в современном Таджикистане: дисс....док. полит. наук. [Текст] / С.И. Шарипов. - Душанбе, 2001;

² Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» // 23.12.2022. ш.Душанбе. [Матн] (Манбаи электронӣ) <http://www.president.tj/node/29823>. Раҳмон, Э. Уфуқҳои истиқлол [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2018. - 305 с.; Боз вай. Долгий путь к миру [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1998. – 125 с.; Боз вай. Таджикистан на пути демократии и цивилизованного общества [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1996. - 312 с.; Боз вай. Наша цель – единство, согласие, созидание [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2000. –160 с.; Боз вай. Политика мира и созидания [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2001. - 216.; Боз вай. Наша цель – национальное согласие [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 1997. -72.; Боз вай. Давлатдорӣ тоҷикон: Аз Сомониён то огози асри XXI [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1999. – 228 с.; Боз вай. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: иборат аз 4 ҷилд [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2002. -512 с.

анализу данную проблему и предложить необходимые выводы по совершенствованию и укреплению политической системы Таджикистана и решению её различных проблем.

Связь исследования с программами (проектами) или научными темами. Диссертационное исследование осуществлена в рамках научно-исследовательской темы кафедры политологии Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики «Политические процессы мира и Таджикистан в политической системе международных отношений: проблемы развития и перспективы» на 2015-2020 гг. и «Особенности развития гражданского общества в Республике Таджикистан», реализация которой предусмотрена в 2021-2025 гг.»

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель диссертации заключается в анализе и оценке деятельности политической партии, политических движений и организаций в условиях многопартийной системы в процессе демократизации общественных отношений.

Задача исследования. Для достижения поставленных целей поставлены следующие задачи:

- анализ теоретических и методологических основ многопартийной системы и их влияния на обновление политической власти;
- изучение и анализ многопартийности как основы формирования и обновления политической власти в современных условиях;
- определение статуса и роли многопартийной системы в современной политической жизни общества;
- изучение и анализ характера и роли сотрудничества многопартийной системы в различных направлениях демократической системы;
- изучение и анализ эволюции многопартийности в Таджикистане и выявление расположения партийных сил в стране;
- изучение и классификации партий как посредников между обществом и государством в политической практике современного Таджикистана;
- определение проблем и перспективы развития многопартийной системы в демократическом процессе современного Таджикистана.

Объектом исследования выступает деятельность политических партий в рамках многопартийной системы, направленной на демократизацию общественной жизни.

Предметом исследования является рассмотрение многопартийной системы как важного фактора развития процесса демократизации Республики Таджикистан.

Гипотезу исследования определяет несовершенство теории политического процесса. Неполнота знаний и недостаточность представлений о многопартийные системы Таджикистана, отражение их деятельности в общественном мнении обусловили появления различных

несогласий и непонимания в отношении деятельности такого рода институтов гражданского общества. Наличие многопартийности должно создать благоприятную возможность для участия политических сил в решении трудных проблем общества и определение своего места. Формирование и развитие реальной многопартийности как важный фактор укрепления демократии в Таджикистане должен приобрести особый статус и содействовать в решении проблем, в том числе приданию эффективности процессу принятия политических решений и реализации.

Теоретические основы исследования составляют труды классиков политических и социальных знаний, находившихся у истоков учений о политических партиях, партийных системах и развития демократических процессов в разные времена и в разных регионах, работы успешных авторов по данным проблемам, отечественные и международные политические документы, нормативно – правовые акты. В указанных источниках подвергнуты глубокому анализу основные особенности формирования и развития политических партий и их статуса в процессе разноуровневого влияния на изменение власти и развитии демократического общества.

Методологические основы исследования. Методологические основы исследования определяются указанными задачами и основываются на принципах политического, институционального анализа, объективности, историзма, системности в изучении процессов и явлений. В исследовании деятельности политических партий, проблемы их участия в общественной жизни, многопартийной системы и её позиции в процессе демократизации политических отношений общества широко использован политический анализ. Институциональный подход дополнил анализ многопартийной системы как основную предпосылку укрепления демократии и демократических ценностей. Институциональный подход дал возможность выявить роль политических партий в системе политического сотрудничества как посредника между государством и обществом. В рамках системного подхода подвергнуто анализу реалии деятельности политических партий, выявлены связи и отношения, оказывающие влияние на поведение толпы. Сопоставительный подход в анализе процесса формирования политических партий использован как важный принцип в формировании и развитии многопартийной системы в стране.

Научная новизна исследования заключается в политическом анализе многопартийности как основном факторе демократизации общества. Конкретные элементы новизны исследования выражаются в следующих аспектах:

- подвигнув комплексному рассмотрению и анализу формирование и развитие многопартийности как основного института реализации политической власти в современных условиях автор выражает свою точку зрения по данной проблеме и предлагает классификацию многопартийности

как фактора укрепления и обновления политической власти на основе анализа теоретических знаний и современной политической практики;

- путём рассмотрения и анализа функции и деятельности политических партий в обществе выявлена и исследована роль и статус многопартийной системы в политической жизни общества, в укреплении и развитии демократии, в процессе реализации политической власти, в представлении и защите интересов и требований разных социальных групп;

- рассмотрены особенности и роль сотрудничества многопартийной системы с различными аспектами политического демократического управления, автор излагает свою точку зрения о разных проблемах данного подхода;

- анализируется формирование и развитие многопартийности, подведены итоги основных предпосылок многопартийности в последние годы советской власти и на основе особенностей и партийной структуры предложено новое понимание периодов формирования и развития многопартийности в Таджикистане;

- рассмотрено посредничество политических партий между правительством и обществом, выявлены различные проблемы деятельности политических партий на основе действующих актов;

- на основе подведение итогов современных процессов и происшествий автор анализирует развитие многопартийности и её перспективы в Таджикистане. Развитие многопартийности зависит не от увеличения количества политических партий, а от совершенствования политического управления обществом, обеспечения равных условий и возможностей для деятельности политических партий

Положение выносимые на защиту:

- многопартийность характеризуется наличием нескольких политических партий в политической системе управления обществом, которые в процессе конкурентной борьбы оказывают влияние на состояние общества. Многопартийность считается не только данью традициям, но и серьёзным требованием политической практики, ибо именно при помощи разнообразия партий обеспечивается демократическая замена власти, развития государства не революционным, а эволюционным путём. В многопартийной системе также функционируют оппозиционные партии, обеспечивающие возможность созидательной критики, указания недостатков и неудач правящей партии. Несомненно, такое положение содействует улучшению управления государством, создаёт препятствие на пути формирования монополии власти. Благодаря деятельности большого количество партий, которые имеют реальные, достижимые программы, и активно участвуют в политической жизни, обеспечивается развитие демократии, прозрачность власти, расширение гражданского общества;

- статус и роль многопартийной системы в политической системе общества вытекает из общих задач партий. Различаются роль и значение политических партий в обществах, находящихся на разных уровнях экономического, социального, культурного развития, конкретных исторических и национальных традициях. Общие задачи политических партий основывается на координации разных интересов и требований групп и индивидуумов, реализации программ, запросов, обеспечение социальных представительств, использование и внедрении правил сотрудничества политических институтов;

- при изучении и анализе многопартийного сотрудничества с различными аспектами демократической системы внимание уделяется следующим сторонам: связи формирования многопартийности и демократических принципов организации государственной власти; многопартийность и принцип политического плюрализма; многопартийность и конкурентность в политической системе; многопартийность и представление интересов, в том числе интересов меньшинства; многопартийность и развитие института представительства (парламентаризма), являющегося важным элементом демократии; многопартийная система и усиление избирательной системы; роль многопартийной системы в развитии институтов гражданского общества; многопартийная система и прозрачность; многопартийная система и обеспечение баланса власти; многопартийная система и развитие политической оппозиции;

- в Республике Таджикистан формирование многопартийности началось с реализацией политики «перестройки», и после обретения независимости были обеспечены реальные предпосылки её развития. Однако, гражданская война оказала на развитие многопартийности отрицательное влияние. Независимо от этого в 1994-1998 годах в стране появились новые партии, оказывающие на политический процесс глубокое влияние. В современных условиях, несмотря на существование многочисленных партий формирование многопартийной системы не завершено;

- претерпели серьёзные изменения взаимоотношения политических партий и государственной власти, когда партии были признаны на конституционном уровне. В конституции большинства государств официально оформлен порядок участия партий в организации разных органов управления государством. В демократических государствах партии выполняют разные задачи, сотрудничают с государственными органами. Особое значение имеет общественный контроль за деятельностью органов государственной власти. Однако неприемлемо вмешательство партий и представительство интересов в реализации власти, ибо он приводит к отрицательным для государства и общества последствиям;

- в сегодняшних условиях в деятельности политических партий в рамках многопартийной системы существуют определенные проблемы, неравные условия и возможности, приводящие в какой-то мере к неэффективности многопартийной системы. Перспектива развития многопартийной системы в Таджикистане зависит именно от устранения указанных проблем, совершенствования законодательства и обеспечения равных условий и возможностей для политических партий.

Теоретическая и практическая значимость исследования. В диссертации в научный оборот введены итоги теоретических изысканий разных отечественных и зарубежных исследователей. Благодаря такому подходу автор предложил анализ и исследование теории, новые выводы, практические рекомендации. Их можно использовать в учебных целях и в деятельности государственных органов и организаций, занятых проблемами деятельности политических партий, процессом демократизации общественных отношений. Диссертационное исследование также содействует всестороннему пониманию деятельности политических партий как основных институтов демократизации многопартийности, представлению и защиты разных интересов и запросов социальных общностей.

Степень достоверности итогов исследования подтверждается точностью и достоверностью сведений, достаточностью объёма материала, обработкой итогов исследования и объемом публикаций, проведением достоверным диссертационным исследованием. Заключение и рекомендации представлены на основе научного анализа итогов теоретического и практического исследование.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему «Многопартийность как важный фактор развития демократических процессов в современном Таджикистане» на соискание ученой степени кандидата политических наук соответствует Паспорту специальностей Высший аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан по научной специальности 23.00.02. - Политические институты, процессы, технологии.

Личный вклад соискателя. Подготовка, обработка и всесторонний анализ темы диссертационного исследования является результатом длительной деятельности автора. Автор принимал непосредственное участие во всех этапах исследования и самостоятельно подвел итоги исследования.

Апробация и реализация результатов диссертации. Диссертационная работа обсуждена на заседании кафедры политологии Таджикского государственного университета бизнеса, права и политики. Диссертационная работа оценена как оригинальная научная работа и представлена на защиту в диссертационный совет 6Д.КОА.001.

По теме диссертации автором опубликованы научные статьи в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан. Основные положения и результаты исследования представлены в форме докладов на университетских, республиканских, международных конференциях и разных научных семинарах, в том числе научно-прикладной конференции профессорско-преподавательского состава и молодых ученых под названием «Развитие естественных, точных и математических наук в системе формирования цифровой экономики» (21-24 апреля 2020 г., Худжанд); международной научной конференции под названием «Важные проблемы управления государством и местным самоуправлением в современном периоде» (Душанбе, 2020), международной научно-практической конференции под названием «ШОС в мировой экономике: 20 лет эффективной деятельности и перспективы» (Худжанд, 2021), республиканской научно-методической конференции под названием «Национальная концепция воспитания – основа воспитания созидательного поколения» (Худжанд, 2021).

Публикация по теме диссертации. Основные результаты диссертации и выводы исследования отражены в пять научных статьях автора, опубликованных в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан. Результаты исследования также докладывались на международных и республиканских конференциях.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, общей характеристики исследования, двух глав, шести разделов, заключения, списка литературы и публикации соискателя.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении диссертационной работы обоснованы актуальность изучаемой темы, рассмотрены степень изученности темы, определены объект и тема исследования, цель исследования, задачи исследования, научная новизна исследования, положения, вносимые на защиту, теоретико-методологическая и научно-практическая значимость исследования, личный вклад соискателя, соответствия диссертации с паспортом научной специальности. Также во введении указаны апробация результатов диссертационного исследования, структура и объем диссертации.

Первая глава диссертации - «Теоретико-методологические проблемы исследования многопартийности и ее основные особенности» - состоит из трех разделов, которые посвящены теоретическим и методологическим проблемам возникновения политических партий и многопартийной системы, классификации многопартийности как института формирования и совершенствования политической власти, ее роли и статуса в политической жизни общества, связи многопартийности с различными аспектами демократической системы.

В первом разделе первой главы – «Теоретические и методологические основы многопартийной системы как института создания и обновления политической власти» - рассмотрены теоретические и методологические проблемы определения статуса и роли политических партий в политической жизни общества, классификации партийной и многопартийной систем.

Проблема политических партий и многопартийности считается одним из важнейших вопросов развития общества в рамках политических наук. Она выступает как институт формирования и укрепления политической власти, регулирующая отношения между органами государственной власти и гражданским обществом, как основной фактор процессов демократизации политических отношений. Существование многопартийности обуславливает появление разных сил, которые противоборствуют или конкурируют друг с другом ради реализации власти, могут содействовать обострению политической ситуации. Поэтому в сегодняшних условиях научное исследование многопартийности как основного института совершенствования и укрепления политической власти приобретает научное и прикладное значение.

Для классификации сущности и особенностей политических партий и многопартийной системы как стержневого института развития демократического общества, прежде всего, необходимо определить сущность и особенности политических партий и политической системы.

Партии считаются одним из важных институтов общества, обеспечивающие легитимную и мирную передачу властных полномочий, политическую мобилизацию народных масс, узаконение существующих политических режимов. Считаясь выразителем интересов и требований социальных слоев общества политические партии оказывают влияние на разработку целей, определение направлений развития политических систем, социального развития демократического общества. Их отличие выражается в наличии партийного аппарата и профессиональных политиков, также всеобщего охвата политического участия.

Политическая партия организация единомышленников, выражающая интересы граждан, групп и социальных общностей. Основная цель партий овладение государственной властью или участие в реализации власти, через власть партии реализуют интересы и потребности граждан и социальных групп. Есть разные подходы к классификации партий, в рамках которых политическая партия определяется как группа людей объединенных на основе определенной идеологии, выражающие интересы и требования социальных общностей и как организация борющиеся за политическую власть.

В обществах, находящихся на разных уровнях экономического, социального и культурного развития политические партии играют разную

роль и имеют разный статус. Однако можно выделить ряд общих аспектов и задач партий. Одной из важнейших задач партий считается координация разных интересов и требований групп и индивидуумов. Затем эти интересы отражаются в разных программах и документах, и доводится до властных структур. Это считается представительством интересов со стороны политических партий. Выражая и представляя волю народных масс и интересы социальных групп политические партии доводят их до властных органов и тем самым выполняют коммуникативную роль, то есть политические партии обеспечивают связь сторон власти и общества. Партийная система считается повторяющейся моделью сотрудничества между политическими партиями на избирательной арене и других политических аренах – законодательского органа и исполнительного органа. Существование партийной системы не заканчивается только наблюдением за выборами как отдельного явления. Укрепление партийной системы определяется в течении нескольких избирательных туров (этапов).

В партийной системе центральную позицию занимает те политические партии, которые имеют непосредственную возможность взять политическую власть в отдельности или в сотрудничестве с другими политическими институтами. Деятельность партийной системы определяют уровень политической зрелости разных групп, их отношения, существующие обычаи и обряды, средства и пути правления и борьбы политических сил, политическая культура и политическое сознание. При выявлении особенностей деятельности партийной системы нужно учесть политический строй общества, количество политических сил, борющихся за политическую власть. В рамках разделения партийных систем имеют особое значение именно многопартийная система, широко распространённая в нынешних условиях и определяющая отношение между властью и населением. Большинство экспертов отмечают, что невозможно создание современного демократического государства с абсолютной монополией всей политической системы со стороны одной политической партии.

В ситуации, когда большинство партий имеют реальные и оригинальные программы и активно участвуют в политической жизни развития демократии, прозрачность власти, расширения гражданского общества обеспечивается под контролем власти. Количество политических партий в политической системе каждого государства отличается, однако большое количество партий не имеет большого значения. Важное значение имеет реальная позиции партий, их влияние друг на друга и на власть, возможность вхождения в коалицию или создания избирательных блоков, активное участие в политической жизни.

Развитие многопартийности содействует структурному выражению интересов и политической воли избирателей и становлению избирательной системы. Партии считаются важной частью системы обратной (ответной)

связи между органами представительной власти и населением страны. Без существования политических партий невозможно ни осуществление политики большинства, ни защита позиции меньшинства.

Существование института многопартийности есть гарантия стабильной демократии. Политические партии считаются формой объединения, которые могут взять власть и оказать значительное влияние на политический режим. Они отличаются от других организаций, действующих на политической арене. После завоевания власти они предлагают избирателям всестороннюю социальную модель и средства реализации целей.

Многопартийность может стать причиной возникновения многих отрицательных явлений. Так, в большинстве случаев борьба за власть выходит за рамки цивилизационной борьбы и обуславливает разные конфликты и разногласия

Во втором разделе первой главы - «Статус и роль многопартийной системы в политической жизни современного общества»-рассматривается вопрос функционирования и статуса многопартийной системы в политической системе общества.

Статус и роль многопартийной системы в политической системе общества вытекает от общих задач партий. В обществах с разным экономическим, социальным и культурным уровнем, конкретными историческими и национальными традициями роль и значение политических партий отличаются. Несмотря на это можно выделить ряд общих задач политических партий. Сравнительно важной задачей политических партий считается координация и подведение итогов (обобщение) интересов и требований разных групп и индивидуумов. Указанные интересы формируются в разных государственных актах и документах общественных объединений, более конкретно в официальных документах (актах) политических партий и доводится до властных структур и реализуется в рамках представительной функции. Партии принимают участие в разработке, использовании и реализации правил сотрудничества политических институтов и выполняют управленческую функцию. Политические партии представляют и выражают волю и интересы социальных групп и доводят их до органов власти и тем самым выполняют функцию связующего, то есть обеспечивают связь власти и общества. Пропагандируя через средства массовой информации определенные ценности и стереотипы поведения политические партии выполняют функцию политической социализации, то есть передачу политического опыта, традиции и культуру последующим поколениям.

В условиях изменчивости политической системы в современной политической атмосфере одним из сложных и противоречивых проблем считается поиск новых форм взаимоотношений власти и политических партий как основных участников политических процессов. Данная проблема

приобретает особую остроту в условиях формирования и развития пока еще неукрепившегося партийной системы.

Как правило, партии являются активными и эффективными «игроками» на избирательной арене, подготавливают в рамках своей деятельности кандидатов, обеспечивают политическую и технологическую поддержку избирательной компании. Политические партии в значительной мере обеспечивают изменчивость политического мира, создают новые возможности для оказания влияния граждан и разных социальных групп на власть. С появлением партии представители народа вручают свою волю партии и опираются на поддержку партии.

Демократия форма организации политической жизни, олицетворяющая свободный и конкретный выбор той или иной альтернативы развития общества, вхождение всех политических институтов в демократический процесс, обеспечения условий политической активности для всех членов политической общности. За счет совместного участия разных слоев населения во власти становится возможным имплементация представительной демократии. Демократия не требует обязательную замену правящей партии, однако возможность для такой замены должна существовать. В условиях демократии вопрос сотрудничества государства и общества решается с учетом различных требований граждан в пользу общества.

Многопартийность и избирательная система взаимосвязаны. Партии оказывают значительное влияние на процесс выборов, особенно на организацию, проведение и влияние на избирателей. В рамках многопартийной системы политических партии играют различную роль и выполняют различные функции в организации и проведения выборов. Именно политические партии обеспечивают такие важные задачи как выборы и выдвижение кандидатов, предлагают избирателям возможность избирания того или иного конкретного кандидата. В сегодняшних условиях, почти все выборы проходят на основе партийной деятельности, самостоятельные кандидаты наблюдаются мало. Партии занимаясь «обработкой» избирателей, используют широкий комплекс приемов от научно обоснованных, манипулирования общественным мнением до традиционных средств коммерческой рекламы.

Само по себе формирование многопартийности не важно. Большинство исследователей рассматривают следующую проблему: насколько формирование многопартийности парламентских систем позволяет гражданам жить в демократическом обществе. Другая проблема заключается в том, что до какой степени ряд форм поведения партий или парламентов могут помешать народу в реализации демократических усилий и даже их формирования.

В третьем разделе первой главы – «Характер и роль сотрудничества многопартийной системы с другими институтами демократической системы» - анализу подвергнуто проблема связи многопартийности с различными аспектами демократической системы.

Развитие многопартийности связано с налаживанием демократических принципов государственной власти. После Второй мировой войны возникли благоприятные условия для развития политических партий, ибо в большинстве стран Западной Европы общепризнанными стали принципы организации государственной власти. В ряде стран, где имело место парламентская система управления, произошел распад политических партий.

Другим фактором развития многопартийности считается изменение социальных основ политических партий. После Второй мировой войны в странах Запада произошло повышение уровня жизни широких слоев общества, большое количество граждан были заняты в обслуживающей отрасли или в отраслях, связанных с интеллектуальным трудом. В результате происходит уменьшение социальной стратификации общества: снижается противоречие между спросом и потреблением богатых и широких масс населения.

С точки зрения политической структуры страны многопартийность наравне с идеологическим многообразием выступает как одна из форм политического плюрализма, служащий в качестве основного принципа демократического строя. Многообразие политических взглядов обычно комментируются как политических плюрализм. В такой ситуации политическое многообразие и политический плюрализм считаются синонимами.

О соответствии политического плюрализма и многопартийности нет единство взглядов. Некоторые авторы отмечают, что многопартийность считается развитой формой политического плюрализма. Однако, можно отметить, что политическое многообразие и многопартийность отличаются друг от друга и выступают как самостоятельные элементы политического строя.

Многопартийность проявляется в трех аспектах: как основа конституционного строя; как конституционный режим, при котором создаются условия законного функционирования различных политических партий; как одна из видов партийной системы, в котором обеспечиваются различные расположения политических сил в государстве и парламенте.

Многопартийность есть основа конституционного строя, содержание которого проявляется в существовании различных взглядов и идей политических партий, старающихся завладеть властью. Государство даёт партиям право участвовать в управлении государственными делами путем выдвижения своих представителей в органы государственной власти, и

местного самоуправления, в разные общественные мероприятия, в деятельности разных органов власти.

Политическая конкуренция считается важным элементом развития каждого общества. Основной механизм политической конкуренции выражается в проведении выборов, основанных на всеобщем, равном избирательном праве, путём прямого и тайного голосования, свободных выборов представителей граждан в выборные органы центральной и местной власти. Обычно политическая конкуренция и ее постоянное развитие может обеспечить длительную устойчивость социально-политической жизни и политической системы, придавая ей способность к саморегулированию и самосовершенствованию. Особенности и развитие политической конкуренции определяются силами, соблюдающими и защищающими политические свободы и права граждан во взаимоотношении с государственными институтами в формировании государственной и местной власти, в контроле и участии в функционировании этих органов в управлении общественными и государственными делами.

В рамках многопартийности налаживается представление интересов и потребностей разных групп, в том числе меньшинств, зависящих от их политического менталитета. Формирование политического менталитета происходит путем принадлежности человека или группы к определенному политическому объекту, например, существующей власти со своими институтами или к определенному направлению развития государства. Появление политического менталитета может начинаться в результате принадлежности субъекта к конкретным политическим руководителям или их политике. Политические субъекты могут проявить свой менталитет путем выражения своей приверженности к той или иной политической идеологии или политической ценности. Одной из форм выражения политического менталитета считается самоприспособление человека или группы к определенной политической партии.

Многопартийность связано с развитием парламентаризма. В рамках политических наук в современных условиях еще не формировалось единое отношение к парламентской системе. Некоторые специалисты рассматривают парламентаризм через категорию «политический режим» основанный на высшую позицию парламента в системе государственных органов.

Велика роль и статус многопартийности в рамках избирательной системы. В современных условиях выборы являются неотъемлемым институтом демократического государства. Выборы считаются цивилизованным средством борьбы за власть и замены власти. Именно выборы в общем обеспечивает легитимность власти и политическую деятельность государства. В условиях демократии политическая власть осуществляется с согласия народа. Свободные и равные выборы есть

основной механизм, превращающий это согласие на властные полномочия и власть. Избирательная система определяет институциональное развитие политической системы, позицию парламента и партийную систему. Поэтому избирательная система и процесс считается одним из основных элементов демократического общества.

Многопартийная система содействует формированию и развитию оппозиционных сил. Многопартийность и наличие позитивной оппозиции всегда воспринимается как важный признак демократии. Роль многопартийности во многом определяется существующей политической структурой в стране, видом избирательной системы, моделью управления. Изучение многопартийной системы и социального статуса оппозиционных сил позволяют выявить особенности и закономерности формирования многопартийности и оппозиции.

Вторая глава диссертации – «Многопартийная система и развитие демократических процессов: ее реализации в условиях Таджикистана» - состоит из трех разделов и посвящена проблеме формирования и развития многопартийности в Таджикистане, посреднической роли политических партий, состояния и перспективы многопартийной системы в политических процессах Таджикистана.

В первом разделе второй главы – «Генезис многопартийности общества Таджикистана и порядок расположения партийных сил» - анализу подвергнуты проблемы формирования и развития многопартийности в условиях Таджикистана. Отмечается, что в Советском Союзе абсолютное обобществление собственности, переход к непосредственному директивному планированию в рамках пятилеток, широкое использование неэкономических повинностей и давления укрепляли институт «государство-партия».

Однопартийность в советскую эпоху укрепления получило через конституцию. Коммунистическая партия как стержень государственности имело легитимную власть для большинства населения. В азиатских республиках советского государства общество право реальной власти признавало в его постоянном использовании. Такое отношение конечно содействовало неделимому господству правящей партии. Поэтому в восточных обществах такие партии могли приобрести поддержку большинства в социальных общностях. Боязнь и страх неустойчивости государственной власти вынуждало население любыми путями поддерживать такую партию. Кроме того, можно отметить, что отношение к партиям в этих обществах имело неразрывную связь с идеологией. Во многом поддержка партии связалось с личностью партийного руководителя.

Борьба этнических и региональных элит в Таджикистане отражалось также и в деятельности КП Таджикистана. В последние годы существования Советского Союза деятельность КП больше приобрела несогласованный и

некомпетентный характер. Руководство КП по отношению к партийному руководству - союзному правительству по сути избрало ожидающую позицию. С началом политической перестройки началось изменение политической системы и ее основных элементов, переход от однопартийной системы к многопартийную. Таким образом, начало формирования многопартийности в Таджикистане связано с процессом перестройки, направленный на демократические преобразования в Советском Союзе.

Процесс формирования многопартийности берет начало с образования разных неформальных организаций против официальных политических структур. Упомянутые организации назывались по-разному: клубы, союзы, комитеты, советы, фонды, ассоциации, общества и т.д. В рамках этих организаций проходили политические диспуты, идейные платформы превращались в официальные идеологические доктрины.

Плюрализм мнений в разных кругах советского общества приобрел другие формы политической самоорганизации. В 1988-1989 гг. наравне с увеличением взглядов о необходимости реформы политической системы благодаря процессу политической активизации возникли первые формы политических структур. В этот период руководители дискуссионных политических клубов образовали в Коммунистической партии своего рода фракционные группы.

Начало переходного периода, а затем развития многопартийности в Советском Союзе и далее в независимом Таджикистане связано с рядом факторов, в том числе социально-экономической реформой под названием перестройка, первыми альтернативными выборами 1988-1988 гг., началом процесса обретения независимости Таджикистана, изменением статьи конституции о роли Коммунистической партии, августовскими событиями 1991 года, началом гражданской войны в Таджикистане, либеральным партийным законодательством, формированием и развитием профессионального парламента, совершенствованием законодательства.

Деятельность Коммунистической партии Таджикистана, её роли и статуса, значения партии в политических процессах, ее отношения с новыми партиями, изменение самой партии были одним из важнейших проблем в развитии политических процессов в первые годы после приобретения независимости. Одним из важнейших аспектов процесса демократизации политической системы в Таджикистане считался переход от однопартийной системы к многопартийному, осуществленный в условиях неразвитого гражданского общества, отсутствия демократических традиций. Кроме того, многопартийность в Таджикистане получила развитие после гражданской войны, поэтому ряд этнических и региональных групп своими партиями и движениями формировали политическую элиту, в результате чего в стороне оказались другие движения и партии.

В 90-е годы XX столетия в городах и районах Таджикистана функционировали следующие общественные объединения, движения и общества: «Ошкоро», «Эҳёи Худжанд», «Дирафши Ковиён», «Тадждид», «Бохтар», «Самарканд», «Куруши Кабир», «Сугдиён», «Вахдат», «Пайванд». Указанные организации появились в условиях, когда в обществе возникло политическое противостояние и готовилась основа для противоборства политических сил.

События и процессы 90-х годов однозначно показали антикоммунистическую позицию ДПТ, ПИВТ, движений «Растохез» и «Лаъли Бадахшон». Под маской борьбы с КПТ указанные силы прилагали усилия к насильственному захвату государственной и политической власти. В целом, политические партии и демократические общественные объединения, выражающие политическую волю своих членов, через своих представителей – членов и сторонников, в государственных органах прилагают усилия взять власть. Реализуя власть в соответствии со своей программой партия, обладавшая программой парламентской или властной деятельности на определенном уровне, действует согласно с теми идеологическими и политическими положениями, которые в выборах и других формах участия поддержаны гражданами.

Формирование политических партий и партийной системы в Таджикистане имеет свои особенности. Они, прежде всего, связаны с разнообразием его исторического развития. Проследивая процесс формирования новых партий и движений в начальном этапе можно определить ряд его особенностей: не очень высокий уровень политической культуры с архаическим оттенком, политизированный и идеологизированный характер большинства партий и движений, эволюция большинства партий и движений в антикоммунистическом направлении.

На основе социально-экономической и военно-политической ситуации в Таджикистане многопартийность реализовалась в следующих периодах: до 1992 года. В первом периоде возникли политические партии и политические движения и объединения, которые можно рассматривать как предпосылку формирования новых партий: ДПТ (1991); ПИВТ (1991); КПТ (1991-объявление партийной деятельности; Партия свободного труда (1992); период 1993-1998 гг. Этот период в основном связан с разными этапами межтаджикского переговорного процесса и считается в развитии политических партий периодом неопределенности. В этот период зарегистрированы следующие партии: Партия политического и экономического возрождения Таджикистана (1993); Партия национального единства (1994); Гражданско-патриотическая партия «Иттифок» (1994); Народная партия Таджикистана (ныне Народно-демократическая партия Таджикистана) (1994); Партия справедливости и развития (1997); 1999-2015 гг. Данный период охватывает до подписания общего соглашения об

установлении мира; с 2016 года до сегодняшнего дня. Этот период начинается с сентябрьских событий 2015 года, связанных с террористическими актами и попыткой государственного переворота.

Во втором разделе второй главы – «Политические партии как посредники между обществом и государством: опыт Таджикистана» - рассматривается посредническая функция партий между обществом и государством на основе опыта Таджикистана. Отмечается, что в переходе Республике Таджикистан на демократический строй большую роль сыграли политические партии. В демократическом обществе политические партии выступают в качестве важных субъектов политического процесса. Анализ показывает, что в Республике Таджикистан еще не формировались партии западного типа, имеющие прочные социальные основы и могущие выявить интересы больших групп населения, включать их в социально-политические и экономические программы, способные организовано руководить процессом политической борьбы.

В последние годы идеологическое и политическое многообразие во многом являющиеся отражением многопартийности стало составной частью общественно-политической жизни страны. Политико-правовой основой этого достижения демократии считается внесение данного положения в Конституцию Республики Таджикистан, в основы конституционного строя, изменение которого в случае появления необходимости происходит в сложном порядке. Соответствие этого положения Конституции с принципами и нормами международного права обеспечивает возможность налаживания и развития политического плюрализма в политической жизни Таджикистана.

Правовые основы о партиях в Республике Таджикистан прошли несколько определенных этапов. Источником формирования и развития политических объединений в стране является закон советской эпохи 1990 года. Позднее он был заменен законом «О политических партиях», в котором либеральные аспекты деятельности политических партий получили большее отражение.

В Республике Таджикистан в Конституции и других официально-политических актах, регулирующих деятельность политических партий и общественных объединений, существуют ограничительные положения, ибо свобода объединения не может быть безграничной и использоваться в антисоциальных целях. Конституция Таджикистана запрещает образование и деятельность политических партий, цель или действие которых направлены на насильственное изменение основ конституционного строя, организацию незаконных вооруженных групп, разжигание расовой, национальной, социальной и религиозной вражды.

Каждая политическая партия может бороться за власть в рамках действующих законов. Законом запрещены политические партии,

пропагандирующие местничество, национализм, социальную или религиозную вражду или насильственный захват конституционной власти. Практика первых лет независимости в Республике Таджикистан показывает, чтобы политические партии, манипулируя национальными, социальными и религиозными интересами могут создать опасные риски для политического развития.

В современном обществе политические партии считаются основным элементом политической системы и неотъемлемой частью политических отношений. Существующая политико-правовая система в стране обладает адаптационной способностью и может адаптироваться к изменениям и преобразованиям среды. Поиск путей решения существующих проблем многопартийности считается одной из важнейших проблем в рамках политико-правовой системы. В современных условиях многопартийность в стране столкнулась с рядом проблем, в том числе недостаточностью уровня сотрудничества политических партий и органов власти, проблемой электоральной надежности, низкого уровня межпартийного диалога, недостаточности развития политической оппозиции.

Многопартийность в современном Таджикистане свидетельствует не столько о самостоятельной активности общества, сколько об целеустремленных усилиях государства, которое избрало ориентацию на ускоренную политическую модернизацию и хочет создать организованную и управляемую политическую атмосферу.

Вмешательство политических партий в деятельности государственных органов, также в деятельность государственных должностных лиц неприемлемо. Это можно расценить не только как смешивание государственных задач и общественных задач, но и как не соблюдение порядка реализации системы власти и присвоения властных полномочий, не принадлежащих партиям. Необходимо отметить, что гарантией реализации конституционных положений о многопартийности, равенстве партий перед законом должно быть ограничение вмешательства в деятельность политических партий со стороны органов власти. Государству важно в отношении партий соблюдать такие конституционные принципы, как равенство и легитимность.

Объединение людей в разных партиях содействует политическому развитию самих людей, помогает им в понимании различных политических ситуаций. Бесспорно, что формирование многопартийности в обществе характеризуется существованием постоянной борьбы, постоянного поиска путей улучшения жизни народа, недопущения ощущения «абсолютной монархии» со стороны власти. Власть чувствует постоянный контроль, что содействует эффективности деятельности властных структур.

Особенности программ партий страны вытекает от особенностей развития Таджикистана. В сегодняшней ситуации структурная часть

программ всех партий состоит из политических, экономических и социальных целей.

В третьем разделе второй главы – «Проблемы и перспективы развития многопартийной системы в демократическом процессе современного Таджикистана» анализу подвергается различные проблемы перспективы развития многопартийности в Таджикистане. Отмечается, что формирование многопартийности в сегодняшних условиях определяет особенность общественно-политического развития таджикского общества. В период независимости количество политических партий увеличивается за счет образования новых партий и разделении партий на новые самостоятельные институты.

В Республике Таджикистан продолжается процесс формирования демократической многопартийной системы. В условиях Таджикистана в должном порядке соблюдается положения международного права, Конституции и других законов страны, обосновывающие свободное образование и функционирование партий, также некоторые ограничения в данном направлении. Таким образом, постепенно укрепляется позиция политических партий и других общественных организаций в общественной и политической жизни.

Многопартийная система в Таджикистане переживает сложный период развития. В сегодняшних условиях в стране функционируют семь партий: Аграрная партия Таджикистана (АПТ), Демократическая партия Таджикистана (ДПТ), Коммунистическая партия Таджикистана (КПТ), Народно-демократическая партия Таджикистана (НДПТ), Партия экономических реформ Таджикистана (ПЭРТ), Социалистическая партия Таджикистана (СПТ) и Социал-демократическая партия Таджикистана (СДПТ).

Сегодня НДПТ является правящей партией, и большинство должностных лиц высшего уровня государства считаются членами данной партии. Из шести других политических партий оппозиционную деятельность осуществляет только СДПТ и предлагает свою альтернативную позицию к различным общественно-политическим проблемам страны. Деятельность остальных пяти политических партий – АПТ, ДПТ, КПТ, ПИВТ, СПТ характеризуется в основном их преданным отношением к власти и соответственно доброжелательным отношением власти к ним.

Одним из основных препятствий проявления потенциала политических партий Таджикистана выступает мажоритарно-пропорциональная избирательная система, в рамках которой из общего количества 63 депутатов Маджлиси намояндагон (нижней палаты национального парламента) только 22 депутата избираются по партийным спискам, а остальные 41 депутат избирается из одномандатных избирательных округов.

В этих одномандатных избирательных округах в парламентских выборах предизбирательные дискуссии в основном происходит не между представителями политических партий, а между выдвинутыми местными обществными известными личностями.

Большинство политических партий в стране активизируются в предизбирательном периоде. Поэтому трудно и сложно оценить их идеологическую основу. Выбор такого метода деятельности во многом зависит от ограниченности финансовых и материально-технических резервов, нехватки интеллектуальных сил и отсутствия политико-административного руководства в большинстве политических партий.

Одним из важных факторов развития многопартийности является конкуренция между политическими партиями, направленная на взятие политической власти. Политические партии благодаря своей конкурентоспособности считаются институтами, способными привести в политику новую ситуацию и быть инициаторами новшества. Можно сказать, что наподобие модели рыночной экономики партийная модель демократии, основанная на политическом плюрализме и конкурентной борьбе за государственную власть, считается фундаментальной ценностью сегодняшнего мира. В условиях Таджикистана только СДПТ в решении разных проблем, особенно правовых конкурирует с правящей партией, однако такая неровная конкуренция обычно заканчивается победой правящей партии. Другие партии Таджикистана являются «карманными» партиями и во всем единодушны с политикой правящей партии. Поэтому, конкуренция между политическими партиями в Таджикистане находится на низком уровне и почти незаметна. Конечно, при таком отношении в стране не может формироваться действительная многопартийность.

Другим фактором развития многопартийной системы является активное участие народа в политической жизни. На первый план выходит следующий аспект проблемы: до какой степени в рамках политической системы и многопартийной системы есть место для свободного участия и активной борьбы ради достижения власти. В данном контексте значительно повышается роль правящей партии. Особенно важен тот аспект проблемы, что до какого уровня правящая партия использует административные ресурсы в политической борьбе. В отношении политического участия также важное значение имеет активность оппозиционных партий. Конечно, во всех многопартийных системах не наблюдается одинакового активного и конкурентное участие политических партий. Необходимо отметить, что разница активности политических партий в многопартийных системах оказывает влияние на состояние укрепления демократической системы.

В Республике Таджикистан не так уж заметен политическое участие народных масс. Выборы последних лет, деятельность политических партий, условия и свобода деятельности оказали негативное влияние на

политическую активность народных масс. Анализ показывает, что в сегодняшних условиях страны в деятельности партий невозможно наблюдать значительные новшества.

Другим важным фактором оказания влияния многопартийной системы на управление демократией является стабильность партийной системы. Только стабильная многопартийная система может оказать влияние на укрепление демократии. В этом случае необходимо, чтобы политические партии руководствовались установленными нормами деятельности, нормами созидательного отношения и здоровой конкуренции.

В первые годы независимости Таджикистана идеологическое столкновение между политическими партиями стало одним из факторов возникновения политического конфликта в стране, что обусловило некоторое снижение доверия народа в демократическую систему. Только полная стабильность и ориентация многопартийной системы на закон может создать условия для укрепления демократической системы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

В результате изучения и научного анализа проблемы многопартийности в укреплении демократии можно сделать следующие выводы и предложить рекомендации:

1. В условиях изменчивости политической системы в современном политическом пространстве поиск новых форм взаимоотношения власти и политических партий как основных участников политических процессов является одним из сложных и противоречивых вопросов. Данный вопрос обостряется особенно в условиях формирования и развития многопартийной системы, когда она ещё не устойчива и слаба. [1–А].

2. Партии, как правило, являются активными и эффективными «игроками» на избирательной арене и в рамках своей деятельности, готовят кандидатов, обеспечивают политическую и технологическую поддержку избирательной компании. Политические партии обеспечивают значительную изменчивость мира политики, создают новые возможности для влияния граждан и разных социальных групп на власть. [3–А].

3. С точки зрения политической структуры страны многопартийность наравне с идеологическим многообразием выступает как одна из форм политического плюрализма, который служит основным принципом демократической структуры. Политическое многообразие обычно рассматривается как политический плюрализм. В этом случае политическое многообразие и политический плюрализм считаются синонимами, ибо понятие плюрализм происходит от латинского *pluralis* и означает множественный. [2–А].

4. Многопартийность играет важную роль в прозрачности деятельности власти и ее подотчетности перед обществом. Считаем, что существование многочисленных партий в рамках многопартийной системы содействует прозрачности деятельности власти. Такая прозрачность станет возможной в том случае если существующие политические партии реально будут функционировать и в случае наличия недостатков и упущений в деятельности власти известят о них и приложат усилия для их устранения. [5–А].

5. Многопартийная система содействует формированию и развитию оппозиции. Многопартийность и существование оппозиции всегда признается как важный знак демократии. Роль многопартийности во многом определяется политическим строем страны, типом избирательной системы, управленческой моделью. Изучение многопартийной системы и деятельности оппозиционных сил позволяет выявить особенности и закономерности формирования многопартийности и оппозиции. [3–А].

6. Налаживание многопартийности в Республике Таджикистан связано с процессом перестройки, образованием объединений, неформальных политических клубов, альтернативных движений в поддержку перестройки, гласности, реализацией демократических реформ. В структуре данных организаций объединяются, в основном, представители интеллигенции, молодежи, требующие проведения демократических реформ. Политические партии возникли на основе программных целей, уставов и основных задач. [4–А].

7. В Республике Таджикистан одним из важнейших аспектов процесса демократизации политической системы считался переход от однопартийной системы к многопартийной системы, осуществленный в условиях неразвитого гражданского общества, отсутствие демократических традиций. Кроме того, многопартийность получила развитие в Таджикистане после гражданской войны, когда ряд этнических и религиозных групп со своими партиями и движениями формировали политическую элиту, в результате чего другие движения и партии остались в стороне. [2–А].

8. В 90-х годах XX столетия политические организации и партии образовали свои издания, на страницах которых отражали различные общественные проблемы, призывали народные массы к открытой борьбе, день за днем обостряли политическую ситуацию. В данном контексте можно назвать газеты «Адолат», «Чароги руз», «Растохез», «Сухан» «Джавонони Тоҷикистон». [1–А].

9. Явления и процессы 90-х годов ясно показали антикоммунистическую позицию ДПТ, ПИВТ, движений «Растохез» и «Лаъли Бадахшон». Под маской борьбы с КПТ эти силы стремились насильно захватить государственную и политическую власть. В целом, политические партии и демократические общественные объединения, выражающие политическую волю своих членов, через своих представителей

– членов и сторонников, в государственных органах прилагают усилия взять власть. Реализуя власть в соответствии со своей программой партия обладавшая программой парламентской или властной деятельности на определенном уровне действует согласно с теми идеологическими и политическими положениями, которые в выборах и других формах участия поддержаны гражданами. [6–А].

10. В сегодняшних условиях НДПТ считается правящей партией и большинство высших государственных служащих являются членами этой партии. Из шести остальных партий оппозиционную деятельность осуществляет только СДПТ и предьявляет альтернативную позицию по различным проблемам общества. Деятельность остальных пяти партий – АПТ, ДПТ, КПТ, ПЭРТ, СПТ в основном характеризуется преданным отношением к власти и соответственно доброжелательным отношением власти к ним. [4–А].

11. Создание легитимных основ деятельности политических партий имеющие религиозный характер, обусловило существование и невиданное сотрудничество различных политических партий. Таким образом, в 1998-2015 гг. Республика Таджикистан в новом политическом пространстве была единственной страной, где законно функционировала политическая партия с исламской идеологией. В 2015 году руководство ПИВТ было обвинено за участие в сентябрьском выступлении и его деятельность запрещена Верховным Судом Республики Таджикистан. Таким образом, в Таджикистана Таджикистане завершилась борьба национальной светской государственности с религиозной. [5–А].

12. В Республике Таджикистан политическое участие народных масс не очень заметно. Выборы последних лет, деятельность политических партий, условие и уровень свободы деятельности оказали отрицательное влияние на политическую активность народных масс. Народные массы не очень доверяют ни партиям, ни выборам, считающимся одним из основных элементов демократии. [8–А].

II. Рекомендации по практическому использованию результатов

1. Активность политических партий, прежде всего, зависит от политико-правовой атмосферы стран. В условиях Таджикистана правовые предпосылки деятельности политических партий требуют совершенствования, ибо некоторые положения не соответствуют развитию многопартийности и укреплению демократии. Поэтому, в нынешних условиях необходимо с учётом дальнейшего развитие многопартийной системы в Таджикистане внести изменения и добавления в законы, регулирующие деятельность партий.

2. Одним из основных факторов развития многопартийности считается существование многопартийности. В Республике Таджикистан функционируют семь политических партий, однако их деятельность не

очень содействует дальнейшему развитию многопартийности, поэтому, необходимо обеспечить активность политических партий в рамках политической системы, чтобы они могли действовать по отношению к правящей партии как оппозиционные партии.

3. Одним из важнейших факторов развития многопартийности является конкуренция между политическими партиями, направленная на достижение политической власти. Благодаря конкурентоспособности политические партии считаются институтами, способными привнести новую ситуацию в политику и быть инициаторами новшества. Поэтому, политическим партиям Таджикистана необходимо руководствоваться принципом конкуренции и активно участвовать в решении общественных проблем.

4. Одним из основных направлений деятельности политических партий является участие в парламенте страны. Анализ деятельности политических партий в условиях Таджикистана показывают, что не все партии принимают активное участие в процессе, ибо в парламенте страны не приобрели необходимое количество голосов на основе свободных и прозрачных выборов. Такое положение не соответствует сущности многопартийности как институту процесса демократизации, поэтому необходимо, чтобы в стране активизировались политические партии и внесли вклад в развитие реальной многопартийности.

5. Развитие политических партий и их вхождение в представительные органы страны, прежде всего, зависит от отношения народных масс, особенно молодежи к деятельности политических партий. Анализ показывает, что в сегодняшней ситуации возникло своего рода недоверие народных масс, особенно молодежи к деятельности партий для устранения которого требуется активизация политических партий в направлении развития политического сознания народных масс.

ИНТИШОРИ ДОВГАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАЧАИ ИЛМӢ

II. Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризишавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

[1–А]. Саидова М.А. Накши низоми бисёрхизбӣ дар таҳкими ҳокимияти сиёсӣ [Матн] / М.А. Саидова // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои фалсафӣ. – Душанбе, 2022. № 2 (6). – С.94-100. ISSN 2710 - 4672

[2–А]. Саидова М.А. Ташаккули низоми бисёрхизбӣ дар Тоҷикистон [Матн] / М.А. Саидова // Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, - 2020.-№3 (011).-С.158-163 ISSN 2076-2569.

[3–А]. Саидова М.А. Омилҳои самаранокии низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими демократия [Матн] / М.А. Саидова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2021.-№ 3 (88). – С. 173-181. ISSN 2411-1945

[4–А]. Саидова М.А. Мақоми бисёрҳизбӣ дар низоми сиёсии замони муосир [Матн] / М.А. Саидова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2022.-№ 3 (92). – С. 137-142. ISSN 2411-1945.

[5–А]. Акмалова М.А. Саидова М.А. Муносибатҳои тарафайни ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳокимияти давлатӣ дар шароити Тоҷикистон / М.А. Акмалова, М.А.Саидова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. № 10. –С. 223-235. ISSN 2413-5151.

II. Мақола ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаи маводи конференсияҳо

[6–А]. Саидова М.А. Мақом ва нақши менечменти сиёсӣ дар ҷомеаи муосир // Конфронси 16-уми олимони ва муҳаққиқони ҷавони вилоят бахшида ба 20-солагии қабули Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Хучанд, 2016. –С. 98-101.

[7–А]. Саидова М.А. Идораи давлатӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ // Конференсияи илмию амалии олимони ҷавон, аспирантон, унвонҷӯён ва магистрантони ДДҲБСТ. Хучанд, 2016. – С. 67-69.

[8–А]. Саидова М.А. Ташаккули низоми бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон // Конференсияи анъанавии илмӣ – амалии олимону профессорон ва муҳаққиқони ҷавон таҳти унвони “Рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар низоми ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ” (22-25.04.2020, ДДҲБСТ).–Хучанд. 2020. - С.163-165.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Саидова Малика дар мавзуи «Бисёрхизбӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди равандҳои демократӣ дар Тоҷикистони муосир» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯйи ихтисоси 23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияи сиёсӣ

Калимаҳои калидӣ: хизб, низоми хизбӣ, бисёрхизбӣ, интихобот, парламентаризм, фраксия, низоми интихоботӣ, идеологияи сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳокимияти сиёсӣ, шаффофият, оппозитсияи сиёсӣ

Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсиониро омӯзиш, таҳлил ва натиҷагирӣ ташаккул ва инкишофи бисёрхизбӣ дар таҳкими демократикунонӣ ташкил медиҳад.

Ба сифати асосҳои методологӣ дар раванди таҳқиқот методҳои таҳлили сиёсӣ, методҳои системавӣ ва таърихӣ истифода шудааст. Дар раванди омӯзиши масъала, муаллиф ба як қатор таҳқиқоти назариявии муҳаққиқони сиёсӣ ва ҳуқуқӣ таъя намудааст. Инчунин, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ аз натиҷаи коркардҳои назариявии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, аз он ҷумла таҳқиқоти наватрин пешниҳод ва ҷамъбасти карда шудаанд, ки дар асоси онҳо, муаллиф ҷамъбасти назарияҳо, ҳулосаҳои нав, тавсияҳои амалиро пешниҳод намудааст.

Навгониҳои илмӣ дар таҳқиқот аз мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот бармеоянд. Ташаккул ва инкишофи бисёрхизбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шуда, монетаҳо ва масъалаҳои ҷойдошта ошкор карда шудаанд. Ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва таҳаввулотҳои низоми бисёрхизбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шуда, баҳогузорӣ гардидаанд. Робита ва ҳамкории байни хизбҳои сиёсӣ таҳлил гардида, дар ин замина вазъият ва дурнамои рушди бисёрхизбӣ ҳамчун ниҳоди ташаккулдиҳанда ва барқарорсозандаи ҳокимияти сиёсӣ ошкор гардидааст ва мавриди баҳогузориҳои объективӣ қарор дода шудааст. Рақобати байни хизбҳои сиёсӣ, ки ба бадастории ҳокимияти сиёсӣ равона гардидааст, таҳлил гардида, рақобатнокии онҳо ҳамчун ниҳод баррасӣ шудааст, ки метавонанд ҳолати навро дар сиёсат ворид кунанд ва ҷун ташаббускори навоарӣ бошад.

Ҷамъбасти назария ва тавсияҳои муаллифро метавон бо мақсадҳои таълимӣ ва фаъолияти хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва инчунин як қатор мақомоти идораҳои давлатӣ мавриди истифода қарор дод. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур инчунин барои дарки ҳамаҷонибаи нақш ва мақоми хизбҳои сиёсӣ, бартарҳои низоми бисёрхизбӣ дар низоми сиёсӣ, вазъия ва дурнамои рушди бисёрхизбӣ дар шароити Тоҷикистон мусоидат менамояд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Саидовой Малики на тему «Многopартийность как важный фактор развития демократических процессов в современном Таджикистане» на соискание степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – Институты, процессы и политические технологии

Ключевые слова: партия, партийная система, многopартийность, выборы, парламентаризм, фракция, избирательная система, политическая идеология, общественные объединения, демократическое общество, политическая власть, прозрачность, политическая оппозиция

Основной целью диссертационного исследования является изучение, анализ и оценка формирования и развития многopартийности в условиях укрепления демократизации.

В качестве методологической базы в исследовательском процессе использовались методы политического анализа, системный и исторический методы. В процессе изучения вопроса автор опирался на ряд теоретических трудов политико-правовых исследователей. Также в диссертационном исследовании были представлены и обобщены результаты теоретических исследований отечественных и зарубежных исследователей, в том числе новейшие исследования, на основании которых автор представил обобщение теорий, новые выводы и практические рекомендации.

Научная новизна исследования вытекает из целей и задач исследования. Изучено становление и развитие многopартийности в Республике Таджикистан, выявлены препятствия и существующие проблемы. Рассмотрены и оценены теоретические аспекты формирования и эволюции многopартийности в Республике Таджикистан. Проанализированы отношения и сотрудничество между политическими партиями, на этой основе выявлены и объективно оценены состояние и перспективы развития многopартийности как формирующего и восстанавливающего института политической власти. Анализируется конкуренция между политическими партиями, направленная на достижение политической власти, и рассматривается их конкурентоспособность как институт, способный привести новую ситуацию в политику как инициатор новшеств.

Итоги теории и рекомендаций автора может быть использовано в образовательных целях и в деятельности политических партий, общественных объединений, институтов гражданского общества, а также ряда органов государственной власти. Данное диссертационное исследование также способствует всестороннему пониманию роли и места политических партий, преимуществ многopартийности в политической системе, состоянии и перспектив развития многopартийности в условиях Таджикистана.

ANNOTATION

on the abstract of the dissertation of Saidova Malika on the topic “Multi-party system as an important factor in the development of democratic processes in modern Tajikistan” for the degree of candidate of political sciences in the specialty 23.00.02 - Institutions, processes and political technologies

Key words: party, party system, multi-party system, elections, parliamentarism, faction, electoral system, political ideology, public associations, democratic society, political power, transparency, political opposition.

The main purpose of the dissertation research is to study, analyze and evaluate the formation and development of a multi-party system in the context of strengthening democracy.

As a methodological basis in the research process, the methods of political analysis, systemic and historical methods were used. In the process of studying the issue, the author relied on a number of theoretical studies of political and legal researchers. Also, in the dissertation research, the results of theoretical studies of domestic and foreign researchers were presented and summarized, including the latest research, on the basis of which the author presented a summary of theories, new conclusions and practical recommendations.

Scientific innovations in research come from the goals and objectives of the research. The formation and development of a multi-party system in the Republic of Tajikistan was studied, obstacles and existing problems were identified. Theoretical aspects of the formation and evolution of a multi-party system in the Republic of Tajikistan are considered and evaluated. Relations and cooperation between political parties are analyzed, in this context the state and prospects for the development of a multi-party system as a formative and restoring institution of political power are identified and objectively assessed. The competition between political parties aimed at the exercise of political power is analyzed, and their competitiveness is considered as an institution that can bring a new situation to politics as an initiator of innovation.

A summary of the author's theory and recommendations can be used for educational purposes and activities of political parties, public associations, civil society institutions, as well as a number of government bodies. This dissertation research also contributes to a comprehensive understanding of the role and place of political parties, the advantages of a multi-party system in the political system, the situation and prospects for the development of a multi-party system in Tajikistan.